

Reformierakonna valimisprogramm 2023

Kindlates kätes Eesti!

Reformierakond

Reformierakonna valimisprogramm 2023

***Kindlates
kätes Eesti!***

A close-up portrait of Kaja Kallas, the Prime Minister of Estonia, with her hands clasped in front of her. She is wearing a blue blazer. The background is dark with a blurred Estonian flag.

Kindlates kätes Eesti!

Kaja Kallas
Peaminister

Kindlates kätes Eesti!

Viimaste aastate kriisid näitavad, et elame ebakindlal ajal. Peame valmis olema kõigeks – olgu selleks senitundmatu viirus, sõda Euroopas või neist kahest põhjustatud enneolematu hinnatõus. Putini sõda on andnud löögi meie kõigi rahakoti pihta. Seda on tajuda nii arveid makstes kui ka poes käies. Mõistame, et ajal, kus üks kriis ajab teist taga, peavad inimesed saama oma riigi peale loota, ning tundma, et mitte kedagi ei jäeta raskes olukorras üksi. Võitlus vabaduse eest käib igal rindel: ukrainlased võitlevad Venemaa sõjamasina vastu ning meie peame hakkama saama Putini sõjast tingitud valu-
sate hinnatõusudega. See mõjutab meid kõiki, kuid peame oma vabaduse kaitsetel olema kindlameelsed.

Reformierakond on minu juhtimisel tõestanud, et hoiame Eesti kindlates kätes. Kindlates kätes Eesti tähendab kindlates kätes julgeolekut ja liitlas-
suhteid, toimetulekut, majandust ja ettevõtlust, välispoliitikat, tervishoidu ja kindlates kätes kvaliteetset eestikeelset haridust. Kindlakäeliselt juhitud riiki.

On tähtsam kui kunagi varem, et oleme liitlaste jaoks usaldusväärne partner, keda kuulatakse ja kellega arvestatakse. Reformierakonna kindlakäelisel juhtimisel püsib Eesti koos sõprade ja liitlastega läänelikus väärtusruumis, kus kehtib sõnavabadus ning kõigil on võrdsed võimalused ja õigused.

Targad ja tulevikku vaatavad otsused on Eesti kriisidest alati tugevamana välja toonud. Minu juhitud valitsus suurendas riigikaitse investeeringuid juba enne, kui algas Putini sõda Ukrainas. Suurendasime Eesti energiajulgeolekut, sidudes end lahti Venemaa gaasist ja kiirendades uute energiaallikate kasutuselevõttu, sest kriisides tuleb käituda otsustavalt! Me vähendame energia hinnatõusu mõju peredele ning suurendame lastetoetusi ja pensioneid. Tõstame politseinike, päästjate ja tervishoiutöötajate palku, sest nemad on kriiside eesliinil. Samuti tõusevad õpetajate palgad, sest nende kätes on Eesti tulevik.

Tegutseme üheskoos liitlastega kindlalt Euroopa Liidus ja NATOs ning see tagab, et igal inimesel on võimalik väärtustada kõiki neid vabadusi, mille eest Ukraina praegu võitleb. Meie mets, meie loodus, meie vabadus ja suurim vara – iseseisev riik – on kindlalt hoitud.

Reformierakonnaga on Eesti kindlates kätes!

Vali kindlates kätes tulevik, vali Reformierakond!

Kindlates kätes Eesti!

6	Julgeolek ja riigikaitse
13	Energeetika
19	Majandus ja rahandus
28	Haridus ja noored
35	Kultuur ja sport
41	Sotsiaalpoliitika ja tervishoid
49	Kestlik Eesti
58	Maaelu
63	Regionaalpoliitika
70	Demokraatia

**Kindlates kätes
julgeolek ja
riigikaitse**

Reformierakonna eesmärgiks on rahvusvahelisel õigusel ja heausksel koostööl põhinev maailmakord. Kõrge kaitsetahtega Eesti elanikud on julgeoleku põhiline edu alus ja garantii.

Eesti julgeoleku tagab aktiivne liikmelisus Euroopa Liidus, NATOs ja teistes rahvusvahelistes organisatsioonides ning ühiskonna kõigi liikmete osalemine laiapindses riigikaitstes, kus on olemas totaalkaitsele omane kombinatsioon võitlejatest, võimaldajatest ja võimendajatest.

Eestil peab olema tugev iseseisev, kuid liitlastega sünkroniseeritud ja integreeritud, kaitsevõime ning kõrge rahvusvaheline maine demokraatliku riigina. Reformierakond taotleb julgeoleku- ja kaitsepoliitikas järjepidevust ja poliitilist konsensust. Pärast 24. veebruari 2022 on Eesti ja Euroopa julgeolekuolukord kardinaalselt muutunud ja Venemaast on kujunenud reaalne oht. Kaitsevõimet arendatakse intellektuaalse, moraalse ja füüsilise komponendi sünkroniseeritud edendamiseks. Reformierakonna juhtimisel uuendatakse julgeolekustrateegiaid, et need vastaksid julgeolekuolukorrale, tagatakse motiveeritud elanikkond ning vajalik ressursibaas.

Ühiskonna julgeolek

Venemaa agressioon naaberriigi vastu nõuab julgeolekuaspektide arvestamist kõikide riigi poliitikate väljatöötamisel ja rakendamisel.

Kõigi riigi poliitikate puhul tuleb esmalt hinnata, kuidas need mõjutavad võimekust kaitsta Eestit võimaliku Venemaa ründe (nii sõjalise kui ka mittesõjalise) vastu. Kuniks oht Venemaa suunalt püsib, ei langetata otsuseid, mis võivad meie kaitsevõimet nõrgendada. Ühiskondlikku ressursi suunatakse eelkõige valdkondadesse, mis tugevdavad Eesti julgeolekut.

Tugevdame luure ja vastuluure võimekusi.

Ajakohastame julgeolekuasutuste seaduse, täpsustame seadusest tulenevaid ülesandeid ja arendame kiirkorras asutuste võimekusi. Adekvaatne teave ohtudest võimaldab neid ennetada ja neutraliseerida. Arendada tuleb vastavat koostööd liitlaste vahel.

Ühiskonna psühholoogilist kaitset tuleb tugevdada.

Igasugune julgeolekuohtu kujundav valeinformatsioon tuleb õigeaegselt neutraliseerida. Samuti peab riik tagama igapäevase õiguse saada ja levitada tõepäraselt teavet. Vaatame üle väljakujunenud praktika teabele juurdepääsupiirangute kehtestamisel. Teave, mis on inimestele vajalik ratsionaalsete otsuste tegemiseks, peab olema avalik.

Ühiskonna julgeolekut mõjutavad senitundmatud ohud, mille tekkimiseks peame olema valmis. Avame riigikaitseteenistuse loomise arutelu, et kõik inimesed saaksid vastavalt oma oskustele osaleda riigi kaitsmisel.

Maa kliima muutumisest ja inimkonna tehnoloogilisest arengust tulenevad uut tüüpi julgeolekuohud. Nende teadvustamiseks ja uurimiseks on vaja toimivat seiresüsteemi, mida tuleb arendada koos ettevõtete ja teadusastustega. Ohtude maandamiseks on vaja tõhusat rahvusvahelist koostööd. Loome süsteemi selleks, et kõik Eesti kodanikud saaksid oma oskuste ja võimekustega osaleda riigi kaitsmisel.

Erakorralisteks olukordadeks peavad ühiskonnal olema varud.

Inimeste toimetulekuks erakorralistes olukordadeks peavad nii inimestel endal kui ka riigil ja omavalitsustel olema piisavad varud. Lisaks riigi varude soetamisele ja õigele hoidmisele tuleb igaühele selgitada vajadust ootamatusteks valmistuda.

Eesti julgeolek sõltub Ukrainast.

Ukraina käekäik mõjutab vahetult rahvusvahelist julgeolekuolukorda. Eesti peab aitama Ukrainat nii sõjaliselt, sealhulgas Ukraina kaitseväge väljaõpetamisega, kui ka majanduslikult. Eesti riigikaitse arendamisel arvestame Ukraina kogemusega, seetõttu on vajalik meie pidev kohalolek Ukrainas. Tugedada tuleb Kaitseliidu koostööd Ukraina territoriaalkaitse üksustega ja õppida nende kogemusest.

Riigikaitse

Eesti kaitsekulud peavad moodustama vähemalt 3% SKP-st, mis hõlmab liitlaste tõrgeteta vastuvõtmisega seotud kulusid ning investeeringuid kaitsevõimesse.

Senine ühiskondlik kokkulepe kulutada riigikaitsele 2% rahvuslikust kogutoodangust on osutunud seoses julgeolekuolukorra muutumisega ebapiisavaks. Lisaks omaenda võimekuse olulisele tõstmisele tuleb kiiresti arendada ka võimekusi liitlasjõudude efektiivseks rakendamiseks, kui selleks tekib vajadus. Seisame selle eest, et tegevväelaste keskmine palk oleks vähemalt 30% kõrgem riigi keskmisest palgast. Õppekogunemistel tuleb reservväelastele maksta võrdset tasu tegevväelastega.

Riigikaitseks suunatud raha peab kasutama heaperemehelikult.

Kõigi valitsusasutuste ja riigikaitseorganisatsioonide tehtavad kulutused peavad olema põhjendatud ja kontrollitavad. Hangetel tuleb maksimaalselt vältida agendi- ja komisjonitasusid.

Kiirendatud korras tuleb tagada Kaitseväele uued võimekused ja parandada olemasolevaid, sealhulgas:

- luua keskmaa õhutõrje võimekus hiljemalt 2025.aastaks;
- soomustada 2.jalaväebrigaadi;
- viia lõpuni laevastike ühendamine ja arendada välja mereväe baassadam;
- viia lõpuni laevastike ühendamine ja arendada välja mereväe baassadam;
- parandada suurtükiväe mobiilsust, kaitset ja laskeulatust, sealhulgas luua liikur-suurtükkide pataljonid mõlemasse jalaväebrigaadi;
- renoveerida Ämari lennubaasi lennurada;
- luua Tartusse rahvusvaheline sõja- ja katastroofimeditsiini keskus;
- uuendada radarvõimekust ja eelhoiatussüsteeme;
- suurendada oluliselt kübervõimekust ja küberajateenistuse mahtu;
- kaasata Kaitseväge rohkem naisi;
- tõsta jalaväe tankitõrjevõimet;
- viia lõpuni ranniku- ja laevakaitsevõime loomine

Muutunud julgeolekuolukord nõuab meilt kiirkorras investeringuid võimekustesse, mis seni olid planeeritud pikale perioodile. Need kaitseinvesteeringud eeldavad ühiskonna solidaarset pingutust, aga osad neist annavad vastu ka tõuke tsiviiltaristu arenguks. Näiteks radarivõimekuste uuendamine avab uued alad tuuleparkide rajamiseks. Seome küberajateenistuse paremini IT-alase ülikooliharidusega.

Tõstame Kaitseliidu võimekust, suurendades muuhulgas maakaitse isikkoosseisu 20 000 inimeseni.

Toetame põhimõtet, et maakaitse suurendamise kulud (varustus, väljaõpe) kaetakse kaitse-eelarvest. Kaitseliidu mittesõjalist tegevust toetatakse riigieelarvest. Lisaks tuleb arendada Naiskodukaitset ja noorsootööd.

Vajame innovaatilist rahvuslikku kaitsetööstust.

Ebasoodsa julgeolekuolukorra tingimustes peab kaitsetööstuse arendamine olema riikliku tööstuspoliitika prioriteet. Relvasüsteemide omandamisel on oluline roll vastuostudel. Mida arenenum on Eesti kaitsetööstus, seda parematel tingimustel on meil võimalik hankida kõrgtehnoloogilisi relvi.

Kaitset on vaja pidevalt harjutada.

Õppused ja õppekogunemised on kaitsevõime seisukohalt määrava tähtsusega. Nendes osalemise takistuseks ei tohi olla majanduslikud põhjused. Vaatame üle õppekogunemistel osalevate reservväelaste tasustamise. Tihendada tuleb Kaitseväe ja Kaitseliidu ühisõppusi.

Riigikaitseõpetus tuleb muuta üldhariduskooli kohustuslikuks õppeaineks.

Muutunud julgeolekuolukorras on teatud teadmised riigikaitsest hädavajalikud igale inimesele. Senine vabatahtlikkusel põhinev riigikaitseõpetus muudab hiljem Kaitseliiduga vabatahtlikult liitunute väljaõpetamise aeganõudvaks ja kulukaks.

Välispoliitika

Reformierakonna juhtimisel on Eesti liitlaste jaoks usaldusväärne partner, keda kuulatakse ja kellega arvestatakse. Eesti eesmärk on kindlatel reeglitel ja demokraatlikel väärtustel põhinev maailmakorraldus. Reformierakond on viimase 30 aasta jooksul aidanud rajada tugeva ja eduka demokraatliku ühiskonna ning on ka edaspidi meie rahvusliku julgeoleku kindel tagaja. Eestis huvides on võimalikult lai rahvusvaheline koostöö. Venemaa agressioon Ukraina vastu ning katsed lõhkuda Lääne liitlasruum on otsene oht meie julgeolekule.

Riigikaitseks suunatud raha peab kasutama heaperemehelikult.

Peame oluliseks Euroopa Liidu ühise välis- ja kaitsekoostöö arendamist. Euroopa Liit peab olema võimeline reageerima kõigile rahvusvahelistele sündmustele kiiresti ja efektiivselt. Euroopa Liidu ühine kaitseinitsiatiiv ei asenda NATOt, vaid peab seda täiendama. Eesti seisab Euroopa Liidu põhivabaduste täieliku rakendamise eest ja soovib, et EL võtaks juhtrolli võitluses kliimamuutuste negatiivsete mõjudega.

NATO peab tugevnema.

Eesti soovib, et kõik NATO liikmesriigid panustaksid rohkem ühisesse kaitseks. NATO tehniline ja moraalne üleolek totalitaarsetest riikidest on maailmarahu garant. Eesti huvides on liitlasvägede pidev kohalolek Eestis, kuni oht Venemaalt pole täielikult kadunud. Eesti toetab NATO laienemist ning esimesel võimalusel Ukrainale liitumiskutse esitamist.

Toetame Ukrainat tema võitluses agressoriga ja integreerumist läänemaailmaga.

Eesti riik ja inimesed toetavad Ukraina ühiskonda võitluses agressoriga kõigil tasanditel. Välissteenistus abistab kodanikuühendusi ja ettevõtjaid ukrainlaste abistamisele suunatud ettevõtmistes. Eesti diplomaatia peab järjekindlalt taotlema Ukraina territoriaalse terviklikkuse taastamist ja Venemaalt kõigi Ukrainale tekitatud kahjude hüvitamist. Rahvusvaheliste reeglite rikkumine ja sõjakuriteod ei tohi jääda karistusetu. Venemaa peab Ukraina riigi hävitamiseks alustatud sõjas strateegiliselt lüüa saama. Sellest sõltub rahu ja julgeolek kogu maailmas.

Euroopa Liidu laienemine peab jätkuma.

Eesti toetab Ukraina võimalikult kiiret liitumist Euroopa Liiduga. Selleks aitame Ukrainal läbi viia vajalikud siseriiklikud reformid. Euroopa Liidu ja Eesti huvides on ka EL laienemine Lääne-Balkanil, samuti Moldova ja Gruusia liitumine, kui selleks vajalikud kriteeriumid on täidetud.

Suhetes Venemaa ja Hiinaga peab Euroopa Liit olema ühtne.

Eesti huvides on ühtne Euroopa Liidu Venemaa ja Hiina poliitika. Üheskoos on võimalik kaitsta kindlatel reeglitel põhinevat ja demokraatlikke väärtusi hindavat maailmakorda ning globaalsete probleemide lahendamiseks vajalikku ülemaailmset koostööd. Eesti panustab aktiivselt ühtse Euroopa poliitika kujundamisse.

Atlandi-ülene koostöö peab paranema.

Eesti soovib Põhja-Ameerika riikide ja Euroopa Liidu vahel senisest paremat koostööd kõigis valdkondades, sealhulgas USA ja EL vahelist vabakaubanduslepingut.

Eesti on valmis koostööks kõigi riikidega, kes hoolivad kindlatel reeglitel põhinevast maailmast.

Eesti huvides on heas usus toimuv koostöö erinevate riikide ja rahvaste vahel. Eesti panustab osalemisse rahvusvahelistes organisatsioonides, sealhulgas missioonides, mille eesmärk on maailma jätkusuutlik tehnoloogiline areng, riikidevaheline heauskne koostöö ja inimõiguste kaitse.

Eesti soovib maksimaalselt osaleda Põhjamaade koostöös.

Rootsi ja Soome liitumine NATOga loob uue dimensiooni Põhjamaade koostöös. Lisaks kaitsekoostööle soovib Eesti aktiivset koostööd Põhjamaadega kõigil tasanditel.

Balti koostöö olgu sisuline.

Balti riikide koostöö peab toimuma eelkõige Euroopa Liidus ja NATOs ning Põhjamaade koostöona. Ühisest ajaloost tingitud väärtushinnangutest soovime Balti riikide välis- ja julgeolekupoliitikas seisukohtade ühtsust.

Eesti peab suurendama oma panust arenguabisse.

Eesti ühiskonna arengutase paneb meile moraalse kohustuse osutada arenguabi ühiskondadele, kes seda vajavad. Meie eesmärgiks on 2030. aastaks tõsta arenguabisse minevate vahendite osakaal 0,33 protsendile SKPst. Selleks nähakse riigieelarves ette vajalikud summad. Arenguabi osutamisse kaasatakse kodanikuühiskond ja ettevõtjad. Eestil peab olema valmidus osutada abi loodusõnnetustes ja teistes humanitaarkriisides kannatanutele.

Soovime Valgevene naasmist vabade rahvaste perre.

Valgevene on praegu Venemaa poolt de facto okupeeritud riik. Valgevene tulevikust sõltub kogu Euroopa julgeolek, mistõttu oleme valmis abistama Valgevene ühiskonda Venemaa diktaadi alt vabanemises.

Laiendame oma diplomaatilist kohalolekut vastavalt võimalustele.

Koos majanduslike võimaluste suurenemisega peab suurenema ka Eesti diplomaatiline kohalolek maailma eri regioonides ja rahvusvahelistes organisatsioonides.

Välissteenistus peab aktiivselt tegelema majandusdiplomaatiaga.

Majandusdiplomaatia peab olema välissteenistuse lahutamatu osa. See võimaldab eesti ettevõtetel laieneda välisurgudele ja loob Eesti jõukust. Eesti peab osalema EXPO-I ja teistel suurt rahvusvahelist tähtsust omavatel sündmustel. Regulaarsed kõrgemate võimukandjate välisvisiidid peavad olema korraldatud selliselt, et nendel saaksid osaleda ka ettevõtjate delegatsioonid. Tugev majandusdiplomaatia aitab kaasa meie konkurentsivõimele maailma majanduses.

Ühendame globaalse eestlaskonna.

Eestlasi elab igas maailmanurgas ja nad on reeglina valmis panustama Eesti heasse käekäiku. Peame toetama ülemaailmse eesti võrgustiku teket, et soovijad saaksid teavet Eestist ning panustada Eesti arengusse.

Tugevdame aukonsulite võrgustikku.

Aukonsulite institutsioon on tõestanud oma vajalikkust Eesti kodanike ja nende ühenduste huvide eest seismisel ja kontaktide loomisel. Vastavalt võimalustele tuleb seda võrgustikku arendada.

Tugevdame Eesti välissteenistust ja suurendame diplomaatilist võimekust.

Eesti välissteenistus peab olema dünaamiline, avatud ja motiveeritud, et parimal viisil tagada Eesti julgeoleku, välismajanduslike huvide ja kodanike kaitse maailmas. Suurem konsulaarvõimekus annab Eesti kodanikele laiemad võimalused viisavabalt reisida.

Teeme koostööd kliimajulgeoleku tagamisel.

Kliimamuutustega võitlemine on meie kõigi ühine vastutus. Kliimaprobleemid tekitavad rändeid ning rahvusvahelisi konflikte. Eesti huvides on tugev rahvusvaheline koostöö kliimajulgeoleku ja stabiilsuse tagamisel.

Kindlates kättes energeetika

Reformierakonna eesmärk on luua keskkond, kus Eesti inimestele ja ettevõtjatele on tagatud energeetika varustuskindlus ja soodne hind. Senisest kiiremas tempos tuleb luua uusi võimsusi, mis tagavad kindla, soodsa ja puhta, jääkideta tootmise. Riiklikult kehtestatud hinnaregulatsiooniga vajalikku stabiilsust ei saavuta.

Energiasõjas on vaja planeeringuid menetleda sõjaaja kiirusega ehk senisest oluliselt kiiremini. Uued tootmisvõimsused peavad saama toota energiat, selleks puhastame võrgud fantoomliitumistest. Eesti elamufondi moderniseerimine aitab inimestele ja riigile energiasõltumatust luua.

Innovatsioon energiamajanduses tõstab Eesti majanduse konkurentsivõimet, parandab investeerimiskeskonda ning kasvatab Eesti inimeste jõukust. Investeeringud taastuenergiasse tagavad madalama elektrihinna ning puhtama looduse meile ja lastele.

Seame taastuenergia projektid ülekaaluka avaliku huvi objektiks.

Kiirendame oluliselt uute ja puhaste taastuenergeetika tootmisvõimsuste arendamist, et tagada Eesti inimestele soodsam energiahind.

2030. aastaks on rajatud taastuenergia tootmise- ja salvestusvõimsusi mahus, mis katab Eesti aastase tarbimise. Loomes usaldusväärse ja stabiilse keskkonna ning lihtsustame oluliselt asjajamist, mis julgustab investeerima Eesti energiamajandusse:

- **Kiirendame meretuuleparkide rajamist. Eesti rannikumere tuuleenergia tootmise potentsiaal on 7 GW, mis võimaldab toota 4 korda rohkem elektrit kui on Eesti tänane tarbimine.**
- **Suurendame investeerimiskindlust läbi vähempakkumiste, kus tarbija osaleb vaid siis, kui hind on erakordselt madal. Vähempakkumiste kava loob tingimused energiamajanduse korralduse seaduses ettenähtud eesmärkide saavutamiseks võimalikult kõrge tempoga, et kasutada kiireima startija eelist soodsate hindade saamiseks.**

Euroopat tabanud energiasõjas tegutseme planeeringute menetlemisel tavapärasest oluliselt kiiremini, et uute tootmisvõimsustega hindu langetada ja ekspordi suurendada.

Lähiaastatel on avalikes huvides taastuenergeetika projektide sõjaaja kiirusega menetlemine. Eesmärk on teostada Eestile oluliste projektide menetlus (tegevused asukohavalikust kuni ehitusega alustamiseks vajalike lubade hankimisega) maksimaalselt 2 aasta jooksul. Loamenetluses peab olema

üks asutus, menetlus peab toimuma ühes e-keskkonnas ja menetlusaeg peab olema mõistlik, kuid ka erandjuhtumitel mitte pikem kui 2 aastat. Mere- tuuleparkide rajamiseks tuleb kehtestada üks ühendluba. Koostame riiklikult tähtsate energiaprojektide nimekirja (suurenergeetika ja salvestamine) ning moodustame nende elluviimiseks nn "rohelise koridori". Eesmärk on hõlbustada taastuvenergia võimsuste rajamist ja saavutada täielik energiasõltumatus hiljemalt 2030. aastaks.

Töötame välja Eesti Energiaplaani, et juhtida targalt võrke ning planeerida investeeringuid võrkudesse.

Koostame Eesti elektrivõrgu arendamise struktuurse arenguplaani, arvestades Eesti vajadusi ning naaberriikide teadaolevaid arendusi. Vaatame üle Eesti elektrivõrgu ülesehituse kontseptsiooni, mis arvestab elektritootmises ja tarbimises juba toimunud ning lähikümnenditel toimuvaid struktuursetid muutusi. Süsteemioperaatori, võrguettevõtjate, tootjate ja teadlaskonna koostöös koostatakse riigi juhtimisel 2023. aasta jooksul Eestile detailne energiaplaan aastani 2030, visiooniga aastani 2050 – Eesti Energiaplaan.

Investeeringu ülekandevõrkudesse. Püstitame Eleringile ülesande analüüsida meretuuleparkide ühenduste ettevalmistamist kiiremas tempos, et saaksime varajase startija eelise.

Loome kliimaseaduse, et luua ettenähtavus energeetikas ja tasakaal loodushoiuga.

Investeeringuskindluse ja õiguskindluse saavutamiseks on vajalik ühtne alus. Selleks töötame 2023. aasta jooksul koostöös ettevõtjate, vabakonna ja teadlastega välja kliimaseaduse, mille rakendamise seome Eesti Energiaplaani elluviimisega. Kliimaseadus loob ühtse raamistiku ettevõtetele, kohustab valitsust astuma vajalikke samme ja tagab Eesti majandusedu.

Kõrvaldame liitumisvõimsusi kinni hoidvad fantoomliitumised elektrivõrgust, et saada võrku uusi energiatootmisvõimsusi ning tarbija huvidele vastavat konkurentsi.

Turg tuleb puhastada kasutamata fantoomliitumistest ning vabastada võrk uutele tootmisvõimalustele. Kehtestada tuleb motiveeriva suurusega deposiit ja võrgu mittekasutamise tasu elektrivõrguga liitujatele.

Lahutame jaotusvõrgu Eesti Energia AS-st.

Eesti elektrivõrgu omanikustruktuur tuleb viia täielikult vastavusse EL elektrienergia siseturu direktiivis kohaldatuga ning eraldada Elektrilevi Eesti Energiast. Omanikustruktuuri ajakohastamine peaks kaasa tooma tõhusama võrguliitumiste menetlusprotsessi ja kiirema liitumiste väljaehitamise.

Rajame võimalikult kiiresti uued ühendused, suurem turg pakub stabiilsust ja paremat hinda.

- **Rajame Estlink-3. Ühendused Soomega on Eesti energimajanduse seisukohast väga olulise tähtsusega. Olemasolevad ühendused Estlink-1 ja Estlink-2 ei ole piisavad ega võimalda täies ulatuses vabal konkurentsil toimivat elektriturgu. Tuleb luua võimalus ühendada Eesti suursaadred ja tuulepargid Estlink 3 ühendusega.**
- **Saame osa Euroopa Vesinikuorust. Koostöös Soomega planeerime vesinikühendust Läänemerele, mis lisaks Estlink-3-le pakub uusi ühendusi ja potentsiaalse vesiniku tootmise ekspordi võimalust.**
- **Planeerime paremad ühendused saarte ja mandri vahel. Saarte elektri püsiühendusi tuleb tugevdada.**

Taotleme Skandinaavia ja Balti riikide energiaühenduste nimetamist Euroopa Liidu uueks EL taristuinvesteeringute prioriteediks.

Lisaks Läänemere tuuleparkide ühendamisele on vajalik muuta Euroopa Liidu Euroopa ühendamise rahastu investeeringute uueks prioriteediks Eesti elektriühenduste loomine Skandinaavia ja Balti riikidega. Kaasaegsed ühendused võimaldavad viia elektrihinna alla, stabiliseerida võrku ja ühendada sinna uusi puhta ja odava taastuvenergia võimsusi, sealhulgas Eesti mere-tuuleparke. Parema varustuskindluse tagamiseks tuleks ühendada omavalhel Läänemere meretuulepargid.

Muudame avaliku sektori energiasäästu ja taastuvenergia kasutamise eeskujuks, et säästa olulist ressursi ning kasutada maksumaksja raha arukalt.

Energia kokkuhoiupoliitika elluviimisel on riigi ja omavalitsuste eeskujul määrava tähtsusega. Muuhulgas saab energiat säästa avaliku ruumi parema planeerimisega ja inimeste sundliikumise vähendamisega. Olulisel kohal on ühistranspordis enegiasäästlike transpordiviiside kasutamine.

Tekitame eratarbijatele motivatsiooni ja võimaluse säästa energiat ning raha läbi tarbimise juhtimise ja energiasäästu.

Kõrgetele energiahindadele vaatamata puudub turul arvestatav majanduslik motivatsioon struktuurse muutuse saavutamiseks tarbimises. Tekitame turegulatsioonid, mis eelistavad hinnakujunduses energiasäästu, eriti tippkoormuse ajal. Arendame ka riiklikke meetmeid majapidamiste ja ettevõtete üleviimiseks energiat säästvatele tehnoloogiatele ja suurendame eraisikutele suunatud energiatõhususe ja hajaenergeetika toetusinstrumentide mahtu. Tarbijal peab olema stiimul energiat säästa ning vajadusel energiasäästu tehnosüsteeme kasutada.

Toetame ühistulist tegevust energeetikas.

Ühistuline koostöö nii energiatootmisel kui ka jaotusvõrkude rajamisel ja käitlemisel on alakasutatud ressurss. Riiklikud regulatsioonid peavad sellist tegevust soosima, mitte takistama. Samuti tuleb käivitada vastav nõustamine.

Energiasalvestusel on roll energeetikasüsteemi stabiliseerimisel.

Juhitamatu taastuvenergia arendamisel lähtume vajadusest tagada Eestis asuv proportsionaalne salvestusvõimekus.

Arendame vesiniku kasutuselevõttu energeetikas.

Kinnitame Eesti strateegia vesiniku kasutuselevõtuks, saades osaks Euroopa Vesinikuorust. Soodustame vesinikutehnoloogia arengut nii teadusasutuste kui ka ettevõtete innovatsiooniprojektide kaudu kogu tervikahela ulatuses, tootmisest tarbimiseni.

Soodustame innovatsiooni vesinikutehnoloogia vallas, sealhulgas Vesinikoru põhimõtete rakendamist ning ettevõtete osalemist rahvusvahelistes üleeuroopalise tähtsusega koostööprojektides (IPCEI).

Otsustame tuumaenergeetika arendamise Eestis.

Reformierakond toetab tuumaenergeetika kasutuselevõttu Eesti energiamajanduses, kui tuumaenergeetika kasutuselevõtu lõppraport annab sellele positiivse hinnangu. Pärast raporti valmimist alustame vajalike kompetentide loomise ja õiguskeskkonna väljatöötamisega. Tuumaenergeetikaga on seotud arvestatavad riskid, mida tuleb teadvustada ja maandada.

Soodustame soojuse ja elektri koostootmist ja energiaefektiivsete kaugküttevõrkude arendamist, kasutame jääksoojust uute lahenduste loomisel.

Tiheasustusaladel on kaugküte hoonete kütmiseks efektiivne ja keskkonda säästev lahendus.

Soodustame soojuse ja elektri koostootmist seal, kus see on majanduslikult ja tehniliselt otstarbekas, vähendab soojusvarustuse keskkonnamõjusid ning on energiasäästlikum kui elektrienergia ja soojusenergia tootmine eraldi elektrijaamas ja katlamajas.

Loome tingimused jääksoojuse kasutamiseks.

Oluline on heitsoojuse potentsiaali rakendamine kaugküttevõrkudes. See aitab säästa primaarenergiat (kütuseid) ja vähendab vajadust midagi põletada. Oluline on mitmekesistada soojuse tootmisportfelli.

Parandame hoonete kulutõhusat ja keskkonnasäästlikku energiakasutust.

Tagame korterelamute ja eramute tervikrenoveerimiseks vajalike toetuste järjepidevuse, jätkusuutlikkuse ja piisavuse. Eestis toimub 50% energia lõpptarbimisest hoonetes, 29% transpordis ja 17% tööstuses (sh tööstushooned). Pea igas hoones saab üleliigset energiakasutust lihtsate vahenditega 10–15% vähendada. Suures osas saab seda teha tehnosüsteemide asjatu energiakasutuse ja muu tarbimise vähendamisega.

Toetame tiheasustuses hoonete liitumist kaugküttevõrkudega.

Edendame kaugküttevõrkude laiendamist ja suurendame nende rekonstrueerimise mahtu, et saavutada parem energia- ja ressursitõhusus ning asendada maagaasi kasutamist, maandades nõnda hinnašokkide riski ja minimeerides tarbimistoetuste vajadust. Toetame geotermaalenergia uuringuid, samuti jääsoojuse, reovee- ja merevee soojuse kasutamist kütteks ja jahutuseks.

Soodustame biogaasiressursside kasutust energiasektoris.

Keskkonna- ja energia varustuskindluse eesmärkide saavutamiseks soodustame kohaliku biometaanu, teiste gaasiliste kütuste ning elektri kasutamist transpordis. Biogaasi kasutamine aitab vähendada põllumajanduse emissioone.

Soodustame nullemissiooniga liikuvusvõimaluste kasutamist transpordisektoris.

Ühildame Eesti liikuvuskava elluviimise Eesti energiaplaani elluviimisega. Eesti liikuvuskava koostamise põhikriteeriumitena näeme sundliikuvuse vähendamist ja majanduslikku mõju, arvestades sealhulgas lahenduste sotsiaal-majanduslikke- ja keskkonnamõjusid ning majanduse konkurentsivõimet. Transpordi dekarboniseerimise ja säästva liikuvuse toetamiseks on vaja luua linnade ja regioonide integreeritud ühistranspordivõrgustik, edendada keskkonnasõbralikku ühistransporti ja luua keskkonnahoidlikku liikuvust soodustavat linnakeskkonda.

Sõlmime kokkuleppe põlevkivisektoriga sektori oskuste ja varade kasutamiseks, et piirkonna konkurentsivõime kasvaks.

Põlevkivi käitlemisel on aastakümnete jooksul tekkinud hulk jääke, mis võivad oskuslikul ümbertöötlemisel ja ringmajanduse põhimõtete rakendamisel olla oluliseks allikaks uute lähtematerjalide ja toodete tootmisel ning ka ehituses. Selgitame välja Ida-Virumaa ringmajanduse potentsiaali, et tuua piirkonda innovatsioonivõimekust ning luua uusi töökohti.

Kindlates kätes majandus ja rahandus

Reformierakonna eesmärk on ehitada Eestist parima elukeskkonnaga maa. See on võimalik üksnes konkurentsivõimelise avatud majandusega, mis tagab ühiskonna heaolu kasvu meie käsutuses olevate varade (nii inimkapitali, teadmiste kui ka loodusvarade) kestliku ja vastutustundliku kasutusega. Erainitsiatiiv on majanduse kerksuse ja edukuse alus ning riigi roll on luua erainitsiatiivi teostumiseks raam, sekkudes minimaalsel määral ja seal, kus sekkumine on tingimata vajalik. Roheinvesteeringud on meie selle saajandi võimalus – Eesti peab olema eestvedaja ja rajaleidja, nii nagu oleme seda digiühiskonna loomisel ja arendamisel. Tugev ja innovaatiline majandus võimaldab kasvatada ühiskonna heaolu vähima keskkonnajalajäljega, ilma maksukoormust tõstmata ning on ühtlasi Eesti julgeolekugarantii. Tugev majandus loob kodanikele jõukust ja annab enam vabadust.

Avatud majandus ja aus konkurents

Seisame kaupade, teenuste, inimeste ja kapitali vaba liikumise eest ja proteksionismi vastu.

Reformierakond seisab Euroopa Liidu nelja põhivabaduse – inimeste, kaupade, teenuste ja kapitali vaba liikumine – täieliku rakendamise ja reeglitepõhise maailmakaubanduse eest. Euroopa Liit peab keskendumas oma konkurentsivõimele, majandusruumi ühtsusele, ühendustele, teadusele ja innovatsioonile. Stabiilne euro toetab Eesti ja Euroopa majanduse rahvusvahelist konkurentsivõimet.

Korrastame ärikeskkonna õigusruumi, et tagada õiglane ning läbipaistev turukorraldus ning innovatsiooni soodustav keskkond.

Regulatsioonide eesmärk on anda tarbijale turvalisus ning ettevõtjale selgus ja investeerimiskindlus. Reformierakond lähtub põhimõttest, et riiklike regulatsioonide peab olema võimalikult vähe, kuid nii palju kui majandus tõhusaks toimimiseks vajab. Regulatsioonide tuleb pidevalt üle vaadata ja ebavajalikud tühistada. Tagame ärikeskkonna etteaimatavuse, ettevõtjate ja sidusrühmade sisulise kaasamise regulatsioonide muutmisel ning maksumuudatuste jõustumise minimaalselt 6-kuulise etteteatamisega. Ettevõtluskeskkonda enim mõjutavad regulatsioonid Eestis ja EL tasandil arutatakse läbi ettevõtlusorganisatsioonidega, et valida Eesti tuleviku jaoks parim lahendus ning vähemalt aastane jõustumistähtaeg. Kehtestame juhtimispõhimõtte, et riigiametid on eelkõige inimeste ja ettevõtete nõustajad ja abistajad. Vaatame üle järelevalvet teostavate ametite alluvuse, vältimaks võimalikku huvide konflikti.

Tagame ausa ja vaba konkurentsi riigi kõigi võimalustega.

Reformierakond on sallimatu korrupsiooni, mõjuvõimuga kauplemise, põhjendamatute subsidiumite ja toetuste, soodusrežiimide ning konkurentsi-moonutuste või turu manipuleerimise suhtes. Jätkame nullbürokratia projekti tegevusi. Vähendame ettevõtete halduskoormust, kogudes neilt vaid ühiskonnale vajalikke andmeid võimalikult bürokratiavabalt ning vältides ühe ja sama teabe mitmekordset küsimist.

Jätkame riigi osalusega ettevõtete erastamist.

Riik ei pea olema ettevõtja ega omama osalusi ettevõtetes. Reformierakond nõustub hoidma riigi osalust ettevõtluses vaid juhul, kui selleks on möödapääsmatu ühiskondlik või strateegiline julgeolekuvajadus või eksisteerib objektiivne turutõrge, mida pole võimalik kõrvaldada. Ettevõtete osaluste valitsemisel tagame läbipaistvuse, koosõla hea ühingujuhtimise tavaga ning volitatud isikute personaalse vastutuse.

Innovatsioon

Soosime avatud, teadmispõhise ja innovatiivse Eesti arengut

Reformierakond loob tingimused, et Eestis areneks kõrge lisandväärtuse ja ekspordivõimega majandus, mis põhineb valdavalt teadmistel ja innovatsioonil. Selleks juhib ja arendab riik innovatsiooni ökosüsteemi süsteemselt ja teostab terviklikku talendipoliitikat. Riik panustab ise teadus- ja arendustegevusse vähemalt 1% SKPst ja innustab ettevõtjaid panustama vähemalt 2% SKPst, et edendada globaalset koostööd teadlaste, teadusasutuste ja ettevõtjatega. Riik seab riigi osalusega äriühingutele omanikuootustes teadus- ja arendustegevuse investeeringute eesmärgi 2% käibest või vähemalt miljon eurot aastas.

Teadus- ja arendustegevus on tootlikkuse kasvu alus.

Kogu ühiskond peab panustama innovatsiooni – ehitame e-Eesti kõrvale i-Eesti. Teadus-, arendus- ning innovatsioonitegevus võimaldab liikumist tootlikuma majanduse ja kõrgelt tasustatud töökohtade suunas. Rakendusuuringute programmi kogemuse pinnalt loome Rakendusuuringute keskuse (RUK). RUKi strateegiline fookus on digilahendustel, tervisetehnoloogiatel ja -andmete väärindamisel, kohalike ressursside väärindamisel, sh biomassi rafineerimisel ning nutikatel energialahendustel, sh vesinikutehnoloogiatel.

Eesti on avatud uutele tehnoloogiatele.

Riiklikud regulatsioonid toetavad uuenduslike lahenduste kasutuselevõttu (näiteks finantstehnoloogiad, tehisintellekt, isejuhtivad sõidukid ja uue põlvkonna internet Web3) ning idusektori arengut. Riik soosib innovatsiooni läbi finantsstiimulite teadus-arenduskuludelt, mis on seotud kohustusliku aastaaruande lisa esitamisega, ja kogutud andmete tagasisidestamisega läbi ettevõtjaportaali.

Riik toetab kahese kasutusega tehnoloogia arendamist.

Arvestades järsult muutunud julgeolekuolukorda soosib riik ettevõtete selliste innovaatiliste tehnoloogiate arendamist, mis oleksid kasutatavad nii kaitse- kui ka tsiviilotstarbel. Ukraina kaitsevõime toetamisega arendame oma tööstust ja kaasame Eesti ettevõtted Ukraina ülesehitusse.

Kaasaegne tööstus võimendab majanduse innovatsioonimahukust ja vähendab keskkonnamajajälge.

Eesti digivalmidus ja -kompetents loovad suurepäraseid eeldused tehnoloogiamahuka tööstuse ja innovatsiooni kasvuks. Soosime riigi, ülikoolide ja ettevõtjate koostööd uue põlvkonna tööstuslahenduste juurutamiseks. Riik toetab uutel tehnoloogiatel põhinevat kohalike loodusvarade väärindamist viisil, mis on vähima keskkonnamõjuga. Kaardistame strateegilised maavarad ja maksimeerime neist saadava kasu Eesti rahvale.

Reformime tööturu regulatsiooni.

Kehtiv töösuhete õiguslik regulatsioon on ajale jalgu jäänud. Uuendame kehtivat raamistikku selliselt, et see motiveeriks töötamist, mitte sõltuvust toetustest. Mitmekülgsed ja muutuvate töösuhted (tööampsud, erinevat laadi lepingud, kaugtöö jne) peavad olema võimalikud, ilma et sellega kaasneks maksunduslik või muu diskrimineerimine. Samuti soosime võimaluste loomist erivajadustega ühiskonnaliikmete eneseteostuseks ja kaasamiseks tööturule.

Vajalik lisatööjõud kontrollitud rände abil.

Eesti inimeste ja ettevõtete jõukuse kasvatamiseks vajame oskustööjõudu kontrollitud rände kaudu. Loomes võimalused Ukraina sõjapõgenikele rakenduse leidmiseks neis tööturu valdkondades, mida meie ettevõtted vajavad.

Tagame ettevõtlusõppe ja rahatarkuseõppe kõikides koolides.

Ettevõtlusõppe ja rahatarkuse omandamisega tuleb alustada üldhariduskoolis ja õpe peab olema kättesaadav kõigile õpilastele. Ettevõtlusõppe ja rahatarkuse omandamine on elukestva õppe osa. Peame oluliseks toetada jätkusuutlikke eraalgatusel põhinevaid õppeprogramme. Kaasame ettevõtlusorganisatsioonid kutseõppe õppekavade koostamisse ning erialateadmiste nõudluse kaardistamisse.

Loome õigusliku ja tehnilise aluse, et avaliku võimu kogutavad andmed (välja arvatud riigisaladused) oleksid isikustamata kujul masinloetavalt ettevõtjatele kättesaadavad.

Töestel andmetel põhinev otsustamine on ühiskonna konkurentsivõime seisukohalt määrava tähtsusega. Avaandmed võimaldavad välja töötada uusi teenuseid ja tooteid. Avaandmete vaba kättesaadavus eeldab erinevate riigi andmekogude riskkasutuse võimalusi ja kasutajasõbralikke juurdepääse. Selleks täiendame õigusruumi ja teeme riigipoolseid arendustegevusi.

Digiriik on kasutaja- ja keskkonnasõbralik, turvaline ja kaitstud.

Riigi e-teenused on kasutajakesksed ning e-teenuste arendamisel lähtume kasutajamugavusest nutiseadmes. Järgime andmete „vaid kord küsimise“ põhimõtet. Viime lõpuni arendustegevused, et järgmistel valimistel saaks turvaliselt hääletada ka nutiseadmest. Digitaalsed tehnoloogiad toodavad digiprügi ja tarbivad loodusressursse. Seepärast seame digitaalse jalajälje vähendamise ja energia kokkuhoiu eesmärgid. Eesti küberruumi (nii avaliku kui ka erasektori teenused ja taristu) kaitse ja turvalisus on prioriteet ja selle tagamiseks teeb avalik võim igapäevast koostööd erasektoriga. Tagame, et küberturbe rahastamine on kooskõlas tehnoloogia arengu ja ohupildiga.

Rahvuslik kapital tõmbab ligi rahvusvahelist kapitali.

Võimestame erakapitali kaasamist uutesse rohetehnoloogiatesse läbi riikliku riskikapitali pakkumise. Toetame Eesti ettevõtete rahvusvahelist konkurentsivõimet suurtehingute käendamise meetmetega. Selleks suurendame Ettevõtluse ja Innovatsiooni Sihtasutuse (EIS) kapitali, et kasvatada organisatsiooni võimekust käendada Eesti ettevõtete investeeringute rahastamist ning anda ekspordigarantiisid. Euroopa Liidu rahastuse ja arengupankade võimendusega loome EISi juurde pikaajalist rahastust pakkuva elamuinvesteeringute fondi, mis võimaldab turutõrke piirkonnas ettevõtjatel tuua turule uusarendusi ja renoveerida elukondlikku kinnisvara.

Head ja turvalised ühendused

Tagame kiire interneti kättesaadavuse kogu Eesti territooriumil.

Täiendame Euroopa Liidu rahastust riigieelarveliste toetustega, et kiire internet jõuaks kõigi soovijateni hiljemalt 2030. aastaks. Tagame, et riigimaanteede ehitamisel ja renoveerimisel rajatakse 5G võrgu paigaldamise valmidus. Kõik riigi toetused on tehnoloogianeutraalsed, võimaldades sealhulgas satelliitinterneti kasutuselevõttu.

Riigi põhimaanteed ehitatakse 2+2 sõiduradadega.

Tallinn-Tartu, Tallinn-Pärnu-Ikla ja Tallinn-Narva maanteed arendamine on riigi teedehituse prioriteet. Selleks vaatame 2023. aastal üle kehtiva teehoiukava prioriteetid ja näeme riigi eelarvestrateegias ette teehoiukava pikaajalise ja realistliku püsirahastuse nelja-aastase sammuga. Tee-ehituse kiirus sõltub ka majanduse üldisest konjunktuurist.

Toetame investeringuid kohalikku teedevõrku.

Kohalike omavalitsuste roll on kujundada oma territooriumil põhjendatud ja jätkusuutlik teedevõrk. Transpordiamet nõustab ja koordineerib omavalitsuste tegevust teedevõrgu arendamisel. Tagame riigieelarvest kohalike omavalitsuste teedevõrgu pikaajalise vajaduspõhise kaasrahastuse.

Tagame roheline, turvalise ja kliimaeesmärke täitva rööbastranspordi arendamise.

Rööbastranspordi majanduslikult mõistlik arendamine ühistranspordiks ja kaubaveoks on oluline meie kliimaeesmärkide saavutamiseks. Seetõttu prioriseerime Rail Baltica ehitust, lisame uued elektrirongid inimeste riigisisese liikuvuse parandamiseks ja käivitame 2024. aastal Tartu-Riia rongiühenduse.

Loome keskkonna, mis tagab mugavate lennuühenduste olemasolu.

Eesti riik ei pea omama lennufirmat, vaid muutma oma lennujaamad ja taristu atraktiivseks sihtkohaks lennufirmadele, et toetada Eesti turismi- ja külalislahkusektori arengut. Tallinna ja Helsinki vahel peab toimima lennuühendus nii lennuväljade kui ka linnakeskuste vahel. Võimaldamaks lennuühendusi kogu riigist, loome õigusliku keskkonna Eestis õhutaksode kasutuselevõtuks. Eesti soosib droonide kasutuselevõttu muuhulgas viimase miili transpordilahendusteks, luues vajaliku regulatsiooni.

Kaasaegne ja keskkonnasõbralik parvlaevaliiklus ning turvalised veeteed toetavad regionaalarengut ja edendavad turismi.

Suursaarte ja mandri vahelised ühendused on kliendisõbralikud, kaasaegsed ja keskkonnasäästlikud. Teenuse hinnakujundus on läbipaistev, toetab saarte arengut ja on pikaajaliselt kokku lepitud. Asendame praegused parvlaevad nende kasuliku eluea lõppedes uute, null-CO2 jalajäljega parvlaevadega. Turvalised veeteed peavad tekitama senisest enam teenusepakkumist liikumiseks, seda ka siseveekogudel. Soosime mere- ja siseveekogude taristu arendamist kasvatamaks Eesti atraktiivsust külastuskohana.

Teeme kergliikluse turvaliseks ja Eesti-üleseks.

Kaasaegsed liikumisviisid peavad olema kasutatavad ja turvalised kõikide liiklejate jaoks. Seal, kus ruum võimaldab, peavad erineva kiirusega liikujad olema eraldatud. Selleks rajame koostöös omavalitsustega vajalikku

kvaliteetset taristut, kohandame regulatsioone ja edendame liiklusharidust ning teavitust. Toetame jalg- ja jalgrattateede investeeringuid väljaspool Tallinna ja Tartu kuldset ringi.

Toetame FinEstBay idee teostamist.

Helsinki ja Tallinna ning nende lähiümbruse muutumine maailma suurima talendikontsentratsiooniga ühtseks majandusruumiks ja elukeskkonnaks (FinEstBay) on Eesti rahvuslikes huvides ja Eesti riik peab vastavalt võimalusele seda igati toetama. Tallinn-Helsinki võimalik tunnel peab olema majanduslikult tasuv ja rahastatud läbipaistvalt, koostöös usaldusväärse erakapitali investeeringuga.

Rajame energiaühendused, mis tagavad energijulgeoleku.

Rajame Soomega kolmanda elektriühenduse (ESTLINK-3) ja tagame kõigi ühenduste turvalisuse ja talitluspidevuse. LNG vastuvõtuvõimekus Eestis tagab gaasi varustuskindluse ja meie tervikliku energijulgeoleku. Investeeringud elektri- ja sideühenduste rajamisse, et arendada ettevõtlust ja kogukondade toimetulekut ning tagame elektri- ja sidevõrkudega liitumise mõistliku hinnaga, et need, kes tahavad toota ja seeläbi panustada meie energiasõltumatusesse, saaksid seda teha. Reformierakond toetab tuumaenergeetika kasutuselevõttu Eesti energiamajanduses, kui tuumaenergeetika kasutuselevõtu lõppraport annab sellele positiivse hinnangu. Pärast raporti valmimist alustame viivitamatult vajalike kompetentside loomisega ja õiguskeskkonna väljatöötamisega. Tuumaenergeetikaga on seotud arvestatavad riskid, mida tuleb teadvustada ja maandada. Kui tuumaenergeetika kasutuselevõtu lõppraport annab sellele positiivse hinnangu, teeme vajalikud ettevalmistused, et uue põlvkonna tuumajaama kasutuselevõtt oleks võimalik hiljemalt 2030. aastaks.

Mereriik Eesti.

Mereriigina peame oluliseks kauba- ja reisijateveo ning turismi mahu püsivat kasvu. Meremajanduse rahvusvahelise konkurentsivõime tõstmiseks tellime 2023. aastal meremajanduse ökosüsteemi (logistika, sadamad, riiklikud tugiteenused, registriteenused, mereharidus) analüüsi koos poliitikasoovitustega ning koostame poliitikasoovituste rakendamise tegevuskava.

Õiglane maksusüsteem

Reformierakond lähtub põhimõttest, et nii riigieelarve kui ka kohalikud eelarved peavad olema pikaajaliselt tasakaalus, et tagada fiskaalne jätkusuutlikkus ja ohjata hinnatõusu. Riigil ja omavalitsustel peavad olema ajutiste kulutuste ja majandusolude olulise halvenemise puhuks reservid ja

usaldusväärsus, mis võimaldab soodsatel tingimustel laenu võtta. Peame oluliseks vältida üldise maksukoormuse tõstmist, maksusoodustusi ja -erandeid, tehes tarku kuluotsuseid ja viies läbi struktuurseid reforme. Korras riigirahandus on riigi ja rahva jätkuvuse ning tugeva majanduse eeldus.

Korras riigirahandus

Viime riigi tulud ja kulud tasakaalu.

Riigieelarve on kroonilises puudujäägis – see kiirendab hinnatõusu ja pole jätkusuutlik. Seepärast viime tavapärasest tugevama majanduskasvu korral kroonilises puudujäägis oleva riigieelarve tasakaalu nelja aastaga. Eelarvetulusid tuleb kasvatada maksukoormust tõstmata innovaatilise ja teadmismahuka majanduse abil ning tarkade kuluvalikute ja struktuursete reformidega. Ajutiste kulutuste ja majandusolukorra olulise halvenemise puhuks peavad riigil ja omavalitsustel olema piisavad finantspuhvid ja usaldusväärsus, et laenuvajaduse korral puudujääk soodsalt katta.

Hoiame Eesti riigivõla võimalikult madalal ja ei jäta tänaseid soove tulevaste põlvete kohustuseks.

ELI madalaim võlakoorem on Eesti konkurentsieelis, mitte puudus, millest vabaneda. Riigi kulude katmine laenuga täisvõimsusel töötava majanduse tingimustes kiirendab hinnatõusu, süvendab tööjõupuudust, tekitab majanduses muid tasakaalutusi, tõstab laenu hinda riigile endale ja erasektorile ning halvendab riigi kulude kvaliteeti. Laen ja reservide kasutamine on õigustatud ainult majandustsükli mõõna tasandamiseks ning kriisikuludeks.

Hoiame maksukoormuse nii madala kui võimalik ja ühiste kulude rahastamiseks hädavajalik.

Maksusüsteem peab koormama kodanikke ja majandust võimalikult vähe ning motiveerima riiki oma tulusid targalt kasutama.

Hoiame maksusüsteemi konkurentsivõimelisena.

Reformierakond hoiab ja arendab maksusüsteemi, mis on rahvusvaheliselt konkurentsivõimeline, ühetaoline, võimalikult väheste eranditega, lihtne hallata ja läbipaistev. Tööjõu ja investeeringute maksustamisele eelistame kahjulike kõrvaldemõjudega tarbimise maksustamist. Hoidume üldise maksukoormuse tõstmisest ja järgime seda ka vara maksustamisel. Maa maksustamisel peame määrade ja erandite otsustamisel vajalikuks omavalitsuste autonoomiat.

Kaotame eraisikute „maksuküüru“ ja taastame abikaasade ja kooselupartnerite ühisdeklaratsioonid.

Maksuvaba miinimum peab olema kõigile ühetaoline riikliku koormise vaba miinimum. Tõstame maksuvaba miinimumi 700 euroni kuus kõigile. Sotsiaalpoliitikat ei saa teha maksueranditega tõhusalt, sest sellised erandid on kulukad ega jõua tegelike abivajajateni. Ühise tuludeklaratsiooni esitamine peab lisaks abikaasadele olema ka registreeritud kooselus olevatele paaridele.

Motiveerime eraraha kaasamist tervishoidu ja pensioniks kogumisse.

Võimaldame tööandjal senisest rohkem teha tervishoiukulusid ettevõtluskuluna, sealjuures terviseennetuseks, eriti tööst tulenevate riskide maandamiseks. Peame oluliseks ja toetame pensioniks säästmist, tagamaks kõrgemad sissetulekud tuleviku pensionäridele.

**Kindlates kätes
haridus ja
noored**

Reformierakonna jaoks on haridus kõrgeim väärtus iseeneses ja vahend ühiskonna probleemide lahendamisel. Hea haridus tagab eesti kultuuri ja keele kaitse ja arengu, Eesti riigi ja kodanike konkurentsivõime ning säästab kulusid sotsiaalabile, tervishoiule ja turvalisusele. Kõik anded peavad leidma arendamist ning haridus peab vastama tuleviku tööturu vajadustele. Seisame hariduskulude osakaalu tõstmise eest riigieelarves ning nende parema suunamise eest hariduse kvaliteeti, sisse, töötasudesse ja õppevarasse.

Eestikeelne ja eestimeelne haridussüsteem

Alusharidus on alates 2024. aastast eestikeelne.

Eestikeelne lasteaed loob kõigile lastele hoolimata kodukeelest valmisoleku eestikeelses üldhariduskoolis õppimiseks. Riik ja omavalitsused ei korralda ega rahasta muukeelset lastehoidu ega alusharidust.

Üldharidus on alates 2030. aastast eestikeelne ja eestimeelne.

Alates 2030. aastast rahastab riik üksnes eestikeelset põhi- ja gümnaasiumiharidust, et tagada kõigile noortele ühtlaselt hea kvaliteediga haridus ning luua võrdsed võimalused nii haridustee jätkamiseks kui ka tööjõuturul. Samuti on oluline ühise info- ja väärtusruumi loomine. Kõigis erakoolides, kus õppetöö toimub võrkeeles, tuleb koolipidajal tagada eesti keele, ajaloo ja kultuuri õpetamine riigi poolt määratud ulatuses.

Üleminekul eestikeelsele haridusele toetab riik teaduslike õppekorraldusviiside kasutamist ja õpetajate piirkondlikku diferentseeritud tasustamist.

Õpetajate puudust omavalitsustes, kus üleminek eestikeelsele haridusele on töömahukas, leevendame piirkondliku palga diferentseerimise ja lähtetoe-tustega. Riik saab toetada ülikoolide tegevusi teaduslike õppemetoodikate juurutamisel eesti keelele üleminekul koolides.

Kvalifitseeritud õpetajad ja koolijuhid

Õpetaja keskmine palk peab olema vähemalt 120% riigi keskmisest palgast.

Õpetajad kui magistrikraadiga spetsialistid peavad saama konkurent-sivõimelist palka. Selleks, et tõsta õpetajaameti prestiiži, peavad haridus-valdkonna osapooled leppima kokku hariduseelarvete kujundamise ning õpetajate tasustamise põhialustes. Õpetajate karjäärimudel peab tagama vähemalt 25% palgaerinevuse sama õppeasutuse sees.

Koolid vajavad tippjuhtidest eestvedajaid.

Koolijuhi kvalifikatsioonist ja motivatsioonist sõltub õppeasutuse tegevus ja tulemuslikkus. Selleks, et tagada koolidele professionaalsed juhid, tuleb maksta neile kui tippjuhtidele väärilist palka. Koolijuhtide ametikohtadele peab olema avatud ja aus konkurss, kus koolijuhi kandidaate hindab objektiivne ja kompetentne valimiskomisjon.

Teeme ülikoolidega kokkulepped õpetajate, tugispetsialistide ja koolijuhtide kraadiõppe ja täiendkoolituse korraldamiseks

Riigi sõlmitavad halduslepingud ülikoolidega ei ole seni taganud õpetajate, tugispetsialistide ja koolijuhtide vajalikku järelkasvu. Arvestades õpetajakoolituse prioriteetset tähtsust ühiskonnale, tuleb õpetajakoolituse teemal sõlmida ülikoolidega eraldi kokkulepped.

Valikuvabadus hariduses

Paindlik õpitee kogu elukaare vältel.

Eesmärk on muuta haridussüsteem paindlikumaks ja õppijakeskemaks kõigis haridusastmetes. Toetame riiklike õppekavade kaasajastamist, lõimides üldhariduse noorsootöö, huvi- ja kutseharidusega. Kõrghariduses püüab enamus õppureid ühildada täiskoormusel õppimist ja töötamist. Kuna töökogemus on oluline ja aitab rahuldada ka tööturu vajadusi, peaks võimaldama rohkem osakoormusega õppimist, et säästa õppureid ülekoormuse ja vaimse tervise probleemide eest ning tagada, et ülikoolid ei peaks tegema järeleandmisi õppekvaliteedis.

Õpilaste annete süsteemne arendamine.

Iga laps on andekas. Avatud ja paindlik haridussüsteem peab olema suuteline märkama ja pakkuma toetust iga lapse ande väljaselgitamisel ja arendamisel. Selleks on vaja rakendada annete märkamise ja arendamise süsteemi. Annete arendamisel on oluline roll huviharidusel.

Riigikaitseõpetus on osa üldharidusest.

Muutunud julgeolekuolukorraga on teadmised riigikaitsest hädavajalikud igale inimesele.

Sarnaselt Põhjamaadele seame lävendid järgmisesse kooliastmesse sisenemisel, mitte kooliastme lõppu.

Hindamine ja eksamid peaksid senisest enam toetama motiveeritud õppimist. Õpitulemuste tagasisidestamine ja mõõtmine on õppe loomulik osa. Lisaks ainealaste teadmiste omandamisele on oluline tagasisidestada ka üldpädevuste arengut, näiteks õpioskuste ja enesejuhtimise oskuste arengut. Arendame põhikooli lõpueksameid nii, et neid saaks kasutada järgmisele haridusastmele sisenemisel ja nad poleks takistuseks põhikooli lõpetamisel.

Toetame süsteemset videoõppematerjalide arendamist eelkõige reaali- ja loodusainetes.

Selleks, et noortel inimestel oleks võimalus õppida iseseisvalt emakeeles, toetame eelkõige põhikooli kolmanda astme ehk 7.–9. klassi reaali- ja loodusainetes süsteemset videoõppematerjalide arendamist, mis kataksid kogu õppekava ning oleksid seotud temaatiliste enesekontrolli testidega.

B-võõrkeele valikul peavad koolid pakkuma õpilastele valikut vähemalt kahe võõrkeele vahel.

Kehtiv seadus kohustab kooli pakkuma õpilasele võimalusel teise võõrkeele õppimise valikut. Valdavalt on selleks valikuks kujunenud vene keel. Venemaa agressioon on ahendanud järsult vene keele kasutusala ja see tingib vajaduse kohustada koole suurendama valikuvõimalusi teise võõrkeele osas. Vene keele õpetajatele, kes kaotavad koormuse, pakume võimalust ümberõppeks näiteks eesti keele õpetajaks vene emakeelega lastele.

Loome abiõpetajate ettevalmistamise süsteemi.

Õpetajate suurt töökoormust saab vähendada, kui klassis on ka abiõpetaja. Vaja on luua abiõpetajate kvalifikatsioon, võimalused selle omandamiseks ning tasustamise kokkulepped.

Hoiame elus murdekeeli.

Toetame murdekeelte piirkondades murdekeelsete lasteaiarühmade avamist, kui kogukond soovib anda lapsevanematele valiku õpetada lapsi murdekeeles.

Ühtlaselt hea ettevalmistus kooliks on oluline.

Alustame kooliharidust kuuendast eluaastast ettevalmistusaastaga, mis ühtlustab laste valmisolekut kooliks. Selleks kujundatakse ümber lasteaiaviimane rühm, kus õpetatakse sotsiaalseid oskusi, lugemist, kirjutamist ja esimest võõrkeelt.

Koolikultuur ja -keskkond

Toetame koostöise koolikultuuri, õpetajate ja koolijuhtide supervisiooni ja mentorsüsteemi arendamist.

Õpetajate püsimine koolis sõltub mitte ainult palgast, vaid sellest, kuidas nad end koolis tunnevad. Õpetajate omavaheline koostöö ja koostöö tugispetsialistide ning lapsevanematega aitab raskustega toime tulla. Toetame koostöise koolikultuuri arendamist. Loomme õpetajatele ja koolijuhtidele regulaarse supervisiooni võimaluse sarnaselt sotsiaalvaldkonnas töötavate spetsialistidega ning mentorlussüsteemi alustavatele koolijuhtidele ja õpetajatele.

Õpetajate ja õpilaste vaimse heaolu toetamine on oluline.

Vaimse tervise probleemide ennetamine, õigeaegne märkamine ja oskuslik sekkumine tagavad arenevatele noortele vaimset tervist toetava keskkonna. Selleks laiendame vaimse tervise esmaabi koolituste kättesaadavust nii noorte inimestega töötajatele kui ka teismelistele. Lisaks soodustame loovterapeutide laialdasemat kasutamist haridusasutustes. Näiteks kunstiteraapia aitab ennetada laste vaimse tervise probleeme ning teadusuuringute põhjal sobib kunstiteraapia hästi koolidesse.

Peame oluliseks turvalist ja mõnusat koolikeskkonda.

Rahvusvahelised võrdlused näitavad, et Eesti lapsed kogevad jätkuvalt rohkem kiusamist kui paljudes teistes riikides. Toetame koolide tõendus- ja teaduspõhiseid vaimse tervise häireid ja riskikäitumist ennetavaid programme ja väärtusarendust, et arendada laste sotsiaal-emotsionaalseid oskusi ning koostöist koolikultuuri.

Toetame koolis laste liikumisharjumuse kujunemist.

Toetame Tartu Ülikooli Liikumislabori „Liikuma Kutsuva Kooli programmi“ laiendamist kõikidesse koolidesse, et lapsed saaksid koolipäeva sees piisavalt liikuda, mis toetab nii laste vaimset tervist kui ka õppimisvõimet. Lisaks võtame kasutusele uue liikumisõpetuse ainekava.

Kutseharidus

Kutsehariduses rakendame tulemusrahastuse põhimõtet, et kutsekoolid teeksid tihedamat koostööd tööandjate ja üldhariduskoolidega.

Kutsekeskhariduse õppekavasid tuleb arendada, et need oleksid kaasaegsed, vastaksid tööturu ootustele ja tagaksid ka tugeva keskhariduse. Kutseke-

skhariduse lõpetanu peab olema konkurentsivõimeline jätkamaks õpinguid järgmises haridusastmes. Selleks, et põhiharidust omandavad lapsed õpiksid tundma kutsekoolides õpetatavaid erialasid, soodustame koostööd üldhariduskoolide ja kutsekoolide vahel. Muuhulgas on võimalik kutsekoolide juurde luua progümnaasiume.

Rakendame kutseharidust täiskasvanute täiend- ja ümberõppeks, mis vastaks tööjõuturu vajadustele.

Kutsekoolides on head võimalused pakkuda koostöös Töötukassaga inimestele vajalikku täiend- või ümberõpet erialadel, mida tööturg vajab.

Kõrgharidus ning teadus ja innovatsioon

Ülikoolid, ettevõtjad ja avalik võim peavad leidma koostöömudeli konkurentsivõimelise ja teadmistel põhineva majanduse arendamiseks.

Riigi osalemine ja tugi teadus-arendustegevusele, innovatsiooni motiveeriv õiguskord, hariduse väärtustamine ning koostöö avaliku ja erasektori vahel on kõrge lisaväärtusega toodete ja teenuste maailmaturule toomiseks ja töö tootlikkuse tõstmiseks hädavajalik. Samuti peame oluliseks toetada alusteadusi, millela pole ka rakendused võimalikud ja rahvusteadusi, mis aitavad kaasa eesti keele, kultuuri ja identiteedi tugevnemisele.

Eestis peab saama kõrgharidust ja teaduskraade omandada eesti keeles.

Ilma eesti teadus- ja õiguskeeleta ning erialaterminoloogiata ning nende kõrghariduse kaudu edasiandmiseta ei ole võimalik eesti kultuuri säilimine ja areng.

Kõrghariduse toetus riigieelarvest suureneb aastatel 2023–2027 vähemalt 15%. Samal ajal tuleb soodustada eraraha kaasamist kõrgharidusse, et kõrghariduse rahastamine kasvaks 1,5%oni SKPst.

Eesti riigi jaoks vajaliku haritlaskonna tagamine, eesti keele ja kultuuri säilimine ning areng nõuavad ühiskonnalt solidaarset panust ülikoolide ülalpidamisse. Peame oluliseks kvaliteetse kõrghariduse kättesaadavust, seetõttu tagame esimese kõrghariduse kõigile õppijatele maksumaksja toel ehk õppijale tasuta. Riik saab halduslepingutega määrata ühiskonnale olulistes valdkondades tasuta õppimise ka ümberõppel. Soodustame eraraha kaasamist, sealhulgas ettevõtjate panust kõrgharidusse tõstmaks õppekvaliteeti, parandamaks üliõpilaste õpikeskkonda ja tõstmaks üliõpilaste õpimotivsiooni. Samal ajal peame vajalikuks reformida õppelaenude, stipendiumide ja vajaduspõhiste õppetuetuste süsteemi nii, et üliõpilased saaksid pühenduda õppimisele.

Kõrgharidus peab olema rahvusvaheline. Riigi poliitika peab soosima Eestisse õppima tulemist ja Eesti inimeste õppimist mainekates välismaa ülikoolides, soodustades pärast õpingute lõpetamist naasmist kodumaale.

Ilma rahvusvahelise koostöö ja võrgustumiseta ei ole eesti kõrgharidusel tulevikku. Eesti huvides on ka siin loodud teadmuse levitamine maailmas. Tuleb üle vaadata, kas Eesti vajab ja suudab üleval pidada kõiki ülikoolides õpetatavaid erialasid. Teatud juhtudel võib olla mõttekam koolitada vajalike spetsialiste välismaa ülikoolides. Soovime näha Eestis juhtivate maailma ülikoolide filiaale ja julgustame Eesti ülikoole avama filiaale välisriikides.

Soosime avatud, teadmispõhise ja innovatiivse Eesti arengut

Reformierakond loob tingimused, et Eestis areneks kõrge lisandväärtuse ja ekspordivõimega majandus, mis põhineb valdavalt teadmistel ja innovatsioonil. Selleks juhib ja arendab riik süsteemselt innovatsiooni ökosüsteemi ja teostab terviklikku talendipoliitikat. Riik panustab ise teadus- ja arendustegevusse vähemalt 1% SKP-st ja innustab ettevõtjaid panustama vähemalt 2% SKP-st, et edendada globaalset koostööd teadlaste, teadusasutuste ja ettevõtjatega. Riik seab riigi osalusega äriühingutele omanikuootustes teadus- ja arendustegevuse investeeeringute eesmärgi 2% käibest või vähemalt miljon eurot aastas.

Kindlates kätes kultuur ja sport

Reformierakonna eesmärk on selline ühiskonnakorraldus, kus eesti keele ja kultuuri säilimine ja areng oleks tagatud läbi aegade. Leiame, et selle tagatiseks on demokraatlik rahvusriik kui ühiskondliku organisatsiooni kõrgeim vorm.

Eesti keel on kultuuri olulisim osa. Eesti keeles peab olema võimalik saada ja edastada teavet kõigil tehnoloogilistel platvormidel.

Loomevabadus

Kunstilisele väljendusvabadusele ei sea riik piire ega raame.

Loomevabadust ei suunata ega raamistata riikliku poliitikaga ega selle rakendamisega. Eestis ei ole kohta riigikunstil.

Riik toetab kultuuriloomet.

Loomevabadus tähendab ka võimalust kultuuriloomega tegeleda. Vajaduse riikliku toetuse järele tingib eelkõige keeleareaali väiksus. Kultuuriloomingu toetamine peab toimuma läbipaistval ja süsteemsel viisil, mille keskmes on Eesti Kultuurkapital, mis tegutseb seaduse alusel iseseisvalt.

Teosed on intellektuaalne omand ja neid tuleb kohelda kui iga teist omandit.

Autoritel on õigus oma teostele ja nad peavad saama õiglast tasu oma teoste kasutamise eest, seda ka digiteeritud teoste puhul. Autoritasud peavad olema õiglased ja piisavad ka juhul, kui riik peab vajalikuks teoste avalikku tasuta kättesaadavust (näiteks raamatukogude kaudu).

Kultuuri säilimiseks ja arendamiseks on vajalik optimaalne hulk institutsioone.

Kultuuriinstitutsioonid peavad oma tegevuses olema vabad. Valdavalt peavad nad tegutsema eraõiguslike isikutena, mida riik vajadusel toetab.

Kultuuripärandi hoidmine

Muinsuskaitse peab muutuma rahvuslikuks väärtushinnanguks ja liikumiseks, mitte olema üksnes riigi institutsioon.

Riigi Muinsuskaitseamet peab olema inimtegevust nõustav ja abistav ametkond, millel on ka piisav ja efektiivne riikliku järelevalve funktsioon. Kodanikuühendused peavad kultuuripärandi hoidmisel kandma senisest suuremat rolli ja võtma suuremat vastutust. Seda on võimalik saavutada riigi poolt sõlmitavate halduslepingutega.

Kultuuriväärtused peavad olema inimeste kasutuses.

Ehitiste ja rajatiste kaitse ei saa seisneda nende sihipärase kasutamise tõkestamises. Mälestisi saab tulevastele põlvetele säilitada kõige paremini siis, kui nad on inimeste kasutuses, mis eeldab ka mõistliku tasakaalu leidmist nende säilitamise ja kaasaja vajadustele kohandamise vahel.

Muuseumid peavad olema nii teadusasutused, kultuuripärandi säilitajad, haridusasutused kui ka elamuskeskused.

Eesti muuseumid on teinud viimase kümne aasta jooksul arenguhüppe. Muuseumide arendamisel peab riik lähtuma mõistlikust kogumispoliitikast. Riik peab toetama eramuuseumide mõtestatud ja läbipaistval moel.

Riik toetab rahvusvähemuste kultuuriseltse ja piirkondlikke kultuuriruumid.

Eesti piirkondlikud kultuuriruumid ja keelemurded on lahutamatu eesti kultuuri osa ning vajadusel tuleb neid läbipaistval moel toetada. Samuti väärivad toetust rahvusvähemuste kultuuri ja keelt säilitada ja arendada püüdvad kodanikeühendused.

Kättesaadav ja ligipääsetav kultuur

Arendame loomemajandust.

Pelgalt majanduslike võimaluste puudumine ei saa olla eneseväljenduse ain-saks takistuseks. Loomemajandus peab aitama luua uusi teoseid ja võimaldama loojatel kunstilise eneseväljenduse abil toime tulla.

Teosed peavad olema kättesaadavad ja ligipääsetavad.

Kättesaadavus ei pea tähendama tasuta kasutusvõimalusi. Turutõrgete korral on teoste kättesaadavuse toetamine nii organisatsiooniliste kui ka rahalise toetusega igati õigustatud. Autorite õigused peavad sealjuures olema kaitstud. Tasuta kultuuri- ja spordiürituste puhul peavad riik ja omavalitsused alati kaaluma ettevõtjate õigustatud huve turgu sekkumisel. Juurdepääs peab olema tagatud ka erivajadustega inimestele.

Teoste digiteerimine on hädavajalik ja seda tuleb arendada.

Nii säilimise kui ka kättesaadavuse seisukohast on teoste ja muude kultuuriväärtuste digiteerimine hädavajalik. Samas tuleb hinnata selle tööga kaasnevaid kulusid ja nende suhet taotletava eesmärgiga.

Arendame Kultuuriranitsat.

Kultuuriranits on toetusmeede põhikooli õpilastele, et tagada igale lapsele kultuurielamus. Kultuuriranitsa programm võimaldab lastel ja noortel külastada õppeprogrammi osana teatrietendusi, kinoseansse, muuseume või muud kultuurivaldkonnas pakutavat.

Digitaalne kultuur

Riigi digitaalse taristu areng peab toetama kultuuriloomet.

Ühenduste ja intellektuaalse tehnoloogia (sealhulgas tehisintellekti) arendamisel peavad riik ja ülikoolid arvestama kultuuriloomet vajadustega.

Gloobalsetel platvormidel levitatav sisu peab olema maksimaalselt kättesaadav ka eesti keeles.

Ülemaailmse leviga platvormid (näiteks Apple, Netflix jt) on valdavalt ingliskeelsed, kuid võimaldavad järjest enam ka sisu tõlkeid kasutaja keeleruumi vajadusi silmas pidades. Eesti peab tegema pingutusi platvormide väärtusliku sisu kättesaadaks tegemiseks ka eesti keeles.

Eestis elamine ei tohi olla takistuseks ligipääsule digitaalsele kultuurisisele.

Riik peab senisest jõulisemalt kaitsma oma kodanike õigust võrdsele ligipääsule teostele, mida piiriüleselt digitaalselt levitatakse. Juhtumid, kus teoste levitamise territoriaalsed õigused Eesti osas on Eesti loata võõrandatud kolmandate riikide asutustele või äriühingutele, peavad olema välisuhtluse tähelepanu all ja vaidlustatud. Eesti ja Soome avalik-õiguslike ringhäälinguorganisatsioonide saated ja programmid peavad olema vabalt kättesaadavad nii Eesti kui ka Soome territooriumil.

Paremini tuleb kasutada rahvusvahelisi rahastamisvõimalusi.

Euroopa Liidul on mitmeid digitaalse kultuuri arendamiseks mõeldud rahastamisallikaid, mida Eestis kasutatakse tagasihoidlikult, kuna teave nende võimaluste kohta puudub või ei levi. Kultuuriloomet rahastamisvõimalusi tuleb senisest oluliselt paremini tutvustada ja selleks saab luua eraldi digitaalse keskkonna.

Toetame eestikeelsete ja Eesti kultuuri peegeldavate filmide tootmist ning muudame filmide tagasimaksefondi reeglid paindlikumaks.

Kehtiv rahastuse mudel ei arvesta filmitootmise pikka protsessi, seetõttu muudame tagasimaksefondi eelarve kasutamise paindlikumaks. Samuti soovime suurendada eestikeelsete filmide tootmise rahastamist, kaasates Euroopa Nõukogu pakutavat finantseerimist.

Riiklikult tähtsad kultuuriehitised

Lahendame Rahvusooper Estonia teatri töötingimused.

Tuleb jõuda kokkuleppele, kuidas lahendatakse rahvusooperi ja rahvusballeti kaasaegseks tegevuseks vajalike tingimuste küsimus.

Kultuurkapitali poolt riiklikult tähtsate kultuuriobjektide rahastamine peab olema pindlik ja mõistlik.

Kultuurkapitali nõukogu peab olema vaba iseseisvalt otsustama rahaeralduste üle. Muutuvates tingimustes ei pea kultuurkapital jäigalt kinni pidama Riigikogus otsustatud objektide rajamise järjekorrast. Riigikogu peab enda poolt kehtestatud nimekirjas tegema korrektsioone, kui muutunud keskkond seda tingib.

Sport ja kehakultuur

Eestis peab igapäev olema võimalus oma võimete kohaselt tegeleda kehakultuuri ja spordiga.

Riik peab tegelema võimaluste pakkumisega aktiivse eluviisi harrastamiseks, et meie inimesed oleksid terved ja aktiivsed kogu oma elukaare vältel.

Kool annab inimesele liikumisharjumuse ja vastavad oskused (näiteks ujumine), kuid ei kehtesta mingeid riiklikke normatiive ega sea riiklikke eesmärges saavutusspordile.

Toetame laste liikumisharjumuse kujunemist koolis.

Toetame Tartu Ülikooli Liikumislabori „Liikuma Kutsuva Kooli programmi“ laienemist kõikidesse koolidesse, et lapsed saaksid koolipäeva sees piisavalt liikuda, mis toetab nii laste vaimset tervist kui ka õppimisvõimet. Lisaks võtame kasutusele uue liikumisõpetuse ainekava.

Spordielu korraldavad inimeste endi poolt moodustatud ühingud ja organisatsioonid.

Omavalitsused peaksid toetama spordiühinguid nende harrastustegevuses nii vajaliku infrastruktuuri rajamisega kui ka tegevustoetusega eelkõige laste- ja noortesporti arendamiseks. Vajadusel saab riik omavalitsusi selles osas toetada.

EOK riigieelarvelist rahastamist suurendatakse 2024. aastast vähemalt 2 miljoni euro võrra.

Saavutus- ja võistlussporti toetatakse Eesti Olümpiakomitee (EOK) rahastamisega riigieelarvest, neile eraldatud vahendite jaotamisel on EOK vaba. Saavutussporti ei peaks rahastatama Kultuurkapitalist, vaid see peaks toimuma üksnes EOK vahendusel. EOK rahastamise suurendamisel vabanevaid Kultuurkapitali vahendeid saab kasutada spordisündmuste rahastamiseks ja liikumisharrastuse ning muu spordielu edendamiseks.

Kultuurkapitalis luuakse üleriigiliselt oluliste spordirajatise arendamise toetussüsteem, mille vahendid saadakse alkoholi- ja tubakaaktsiisidest ning hasartmängumaksust laekuvatest summadest.

Riiklikult oluliste kultuuriobjektide rahastamine selleks otstarbeks eraldi alkoholi- ja tubaaktsiisist ja hasartmängumaksust Kultuurkapitali vastavasse rahastusse laekuvate vahenditega on end õigustanud ja samalaadset süsteemi saab kasutada ka üleriigilist tähtsust omavate spordirajatiste rajamiseks.

Treenerite töö tasustamise põhimõtted peavad olema samasugused kultuuritöötajate tasustamisega.

Treenerite palgatingimused peavad olema vastavuses kultuuritöötajatega. Riik ja omavalitsused arvestavad sellega toetuste määramisel.

Spordis peab kehtima aus konkurents ja riik toetab selle tagamist.

Leppimatus keelatud ainete kasutamisega sportlike saavutuste parandamiseks, kokkuleppemängudega ja muude ebaausate võtetega on riikliku spordipoliitika prioriteet. Riik abistab rahaliselt spordiüldsust selleks vajalike järelevalvesüsteemide loomisel ja tegutsemisel.

Toetame rahvusvahelisi suurüritusi.

Üksikute suurürituste erakorralise rahastamise asemel vajab Eesti süsteemsemat, läbipaistvamat ja strateegilisemat lähenemist suurvõistluste rahastamiseks. Selleks töötame välja selged ja läbipaistvad suurürituste rahastamise reeglid, mille eelduseks on Eestile huvipakkuvate suurvõistluste kaardistamine ning selleks vajalike kriteeriumite (erasektori panus, ala populaarsus, eestlaste osalus jne) defineerimine.

Kindlates kätes sotsiaalpoliitika ja tervishoid

Reformierakonna eesmärgiks on võrdsete võimalustega heaoluriik. Riiklik poliitika on suunatud inimeste toimetulekule ja perede heaolule. Eestis saavad vajaduspõhist tuge abivajajad. Arendame selleks kvaliteetseid avalikke teenuseid, kuid eeldame seejuures igaühe isiklikku vastutust enda heaolu nimel. Väärtustame tervislikke eluviise, riskikäitumise vähendamist ja valmistumist vanaduspõlveks. Reformierakond seisab kaasava ja hooliva ühiskonna eest.

Väärikas pensionipõlv

Hoiame keskmise pensioni tulumaksuvaba ja tõstame kesmist pensioni nelja aastaga 400 eurot.

Seisuga 1. jaanuar 2022 on Eesti keskmine pension 596 eurot. 1. jaanuariks 2027 peab keskmine pension olema vähemalt 1000 eurot kuus.

Tõstame rahvapensioni Sotsiaalharta miinimumpensioni tasemeni.

Rahvapensioni saajate vaesusriskist väljatoomine aitab vähendada teiste sotsiaaltoetuste kulutusi ning tagab kindlustunde suurenemise vanaduspõlves. Selleks tuleb uuendada Statistikaameti arvestuslikku elatusmiinimumi.

Muudame üksi elava pensionäri toetuse igakuuliseks pensioniisaks 80-aastastele ja vanematele inimestele.

Suurim abivajadus tekib 80-aastastel ja vanematel üksi elavatel pensionäridel. Ühekordne kord aastas makstav toetus ei lahenda nende probleemi. Toetus tuleb muuta igakuiseks.

Kasvatame inimeste teadlikkust oma võimalustest ja arendame oskusi vanaduspõlveks valmistumisel ning loome iseteenindusportaali pensionikogumise jooksvaks jälgimiseks kõigis kolmes sambas.

Pensionitarkuse omandamist tuleb alustada tööelu esimesest aastast. Riigiasutused peavad pakkuma asjakohast ja erapooletut individuaalset nõustamist. Kogumist vabatahtlikesse pensionisammastesse soodustatakse. Igaühel peab olema ülevaade reaalarajas oma pensionisammaste olukorrast. Ligipääs sellistele andmetele peab olema personaalne ja lihtne.

Muudame raha kogumise pensionisammastesse paindlikumaks.

Tööandja võimalused töötaja teise ja kolmandasse pensionisambasse panustamisel tuleb muuta atraktiivsemaks. Arendada tuleb paindlikke kogumispensioni skeme, mis käiksid kaasas tööturu muutumisega.

Toetame eakatele taskukohaste teenusmajade loomist.

Väärtustada ja soosida tuleb inimeste iseseisvat toimetulekut. Kuni vähegi võimalik, saab ühiskond seda toetada koduhooldus- ja teiste abiteenustega. Neile, kes seda soovivad, saab pakkuda eluruume teenusmajades, kus iseseisev elu on toetatud vajaliku abiga.

Tagame taskukohase üldhooldusteenuse ja soodustame kodus elamist toetavate integreeritud tervishoiu- ja hoolekandeteenuste arendamist.

Rakendame hooldereformi ja toetame koduteenuste pakkumise suurendamisega kodus elamist, et pikaajaline hooldusvajadus oleks kaetud. See vastab vanemaealiste ootustele ning ennetab ja lükkab edasi vajadust üldhooldusteenuse järele.

Lastesõbralik elukeskkond

Toetame mõlemat vanemat paindliku töö- ja pereelu ühildamisel.

Töösuhteid peab saama korraldada paindlikult nii, et töötajal oleks võimalik vajalikul määral pühenduda laste eest hoolitsemisele. Lastehoiuteenused peavad vastama tööturu vajadustele ja olema paindlikud. Kaotame õiguslikud takistused pere- ja tööelu ühildamisel.

Tagame riigi täiendava toe lastele ja lastega peredele eelkõige vajaduspõhiselt.

Universaalsed lastetoetused väärtustavad iga sündinud last, kuid ei lahenda kõiki laste täisväärtusliku kasvamise probleeme. Last üksi kasvatavate vanemate ja lasterikaste perede ning vajaliku hooleta ja erivajadustega laste vajadused on erinevad. Ühiskond peab neid aitama vajaduspõhiselt. Selleks peavad arenenud ühiskonnas olema välja õpetatud spetsialistid, kes suudavad välja selgitada abi vajaduse ning neil on olemas ressursid, et abi osutada. Laste ja perede abistamisel tuleb senisest rohkem rakendada ka teaduspõhiseid ennetusprogramme.

Väärtustame iga last sõltumata peres kasvavate laste arvust ning toetame peresid vajaduspõhiselt.

Lasterikka pere toetuse suurenemine on jätnud ühe ja kahe lapsega pered kehvemasse majanduslikku olukorda. Kolme ja enama lapsega peredes kasvavatele lastele suuremas summas toetuse maksmine ei ole põhjendatud, kui need pered on helde lasterikka pere toetuse saajad.

Kaasajastame üksikvanemate riikliku toetamise põhimõtted.

Suurimas vaesusriskis on pered, kus lapsi kasvatab vaid üks vanem. Senine toetussüsteem ei ole selliste perede vaesusriski oluliselt vähendanud.

Tagame vanemapuhkuselt naasnud vanematele haigus- ja hooldushüvitise, mis lähtub vanema tegelikust sissetulekust.

Vanemapuhkuselt naasnud vanema haigus- ja hooldushüvitist makstakse miinimumsissetulekult ning see paneb väikelastega vanemad majanduslikult keerulisse olukorda, kui valida on sissetulekute vähenemise ja lapse heaolu vahel. Perepoliitiliselt on oluline toetada lastega perede heaolu ning tagada pändlikud töötamise võimalused.

Teeme erivajadustega laste abivajaduse tuvastamise lihtsamaks ja muudame abi osutamise korraldust.

Puude raskusastet ja abivajadust saab kindlaks määrata rohkem erinevaid registreid ja vähem ametkondlikku hindamist kasutades. Tugi- ja rehabilitatsiooniteenused peavad põhinema individuaalsel abivajadusel ja olema kättesaadavad võimalikult ühest kohast.

Arendame laste eneseabioskusi ja tagame vaimse tervise abiteenuste kogukonnapõhise kättesaadavuse.

Vaimne tervis ei ole vähem oluline kui füüsiline tervis. Koolipsühholoogid ning psühholoogide ja nõustajate teenused esmatasandi tervishoius peavad muutuma kõigile kättesaadavaks.

Arendame ohvriabi teenuseid ja toetusi.

Vägivallaohvrite (sealhulgas pealtnägijate) abistamine on eriti oluline just laste puhul. Lähisuhtevägivalla ohvritele tuleb tagada vajalik tugi ja turvaline keskkond kuni ohu lõppemiseni.

Võrdsed võimalused kõigile

Võtame vastu kooseluseaduse rakendusaktid.

Eesti ei saa jääda diskrimineerima peresid, mis põhinevad kahe samast soost inimese kooselul. Kõik avalikud teenused ja hüved, mida osutatakse avalikest vahenditest, peavad olema samamoodi kättesaadavad samast soost paaridele kui eri soost abikaasadele.

Vähendame soolist palgalõhet.

Riik aitab tööandjatel soolist palgalõhet vältida. Muuhulgas loome tööandjatele vastava digitaalse instrumendi.

Taastame abikaasade ja kooselupartnerite ühisdeklaratsiooni.

Ühise tuludeklaratsiooni esitamine peab lisaks abikaasadele olema ka registreeritud kooselus olevatele paaridele.

Soodustame töötajate- ja peresõbralike ning mitmekesisust toetavate töökohtade arendamist ettevõtetes.

Eesti ettevõtjad on kohandanud oma töötajate töötingimusi viimastel aastatel töötajate- ja peresõbralikumaks. Maksusüsteem peaks sellist tegevust senisest enam toetama.

Tagame universaalse disaini kaudu ligipääsetava keskkonna ning arvestame rohkem vaegkuuljate ja -nägijate ning teiste erivajadustega inimestega.

Ligipääs asjakohasele teabele lihtsas keeles ning ligipääs (sealhulgas füüsiline ligipääs) teenustele tuleb kujundada universaalse disaini kaudu kättesaadavaks igapäevale, et aktiivselt ühiskonnaelus osaleda. Vajame senisest enam viipekeele koolitust ja viipekeele tõlke. Samuti pimekirja suuremat kasutuselevõttu ametlikus suhtluses.

Kaasajastame tööealiste puudega inimeste toetamise.

Olukord, kus tööealine puudega inimene saab toimetulekuks vajalikud toetused mitmest eri allikast ja erinevatel alustel, ei ole jätkusuutlik. Vähenenud töövõimega inimesed moodustavad kasvava osa elanikkonnast ja nende toetamine ja tööelus osalema motiveerimine peab olema mõistlikult korraldatud.

Jätkusuutlik tervishoid

Väärtustame tervise hoidmist ja haiguste ennetamist.

Kuigi oodatava eluea näitajate poolest on Eesti jõudnud arenenud ühiskondade hulka, on halvad tervena elatud aastate näitajad (meestel vaid 52,8 ja naistel 55,6 eluaastat). Et olukorda parandada, tuleb muuta inimeste hoiakuid, mida saab mõjutada eelkõige teadusliku maailmavaate levitamise ja haridusega. Reformierakond ei soovi käskudel ja keeldudel põhinevat terviseedendust, kuid eeldab igapäevast personaalset vastutust oma tervise eest (sealhulgas tervislikke eluviise, regulaarset tervisekontrolli, vaksineerimist ja söeluuringutes osalemist). Viime ellu Eesti vähitõrje tegevuskava, mille eesmärk on vähendada vähijuhtude ja -surmade arvu ning parandada vähipatsientide elukvaliteeti.

Võtame eesmärgiks igale inimesele individuaalse terviseplaani pakkumise. Kaalume igale täisealisele Eesti kodanikule tema geenikaardi loomist, mis võimaldaks inimestel paremini hinnata oma terviseriske ja teha valikuid tervishoiuteenuste vahel. Tagame inimeste senisest laiemast kaasatusest tervishoiualastesse teaduslikesse uuringutesse, parandades seeläbi rahva tervist ja kindlustades neile parima võimaliku ravi.

Tagame igale Eesti elanikule esmatasandi tervishoiu ja söeluuringute kättesaadavuse.

Ligipääs esmatasandi tervishoiule ja söeluuringutele võimaldab haiguste varajast avastamist ning ravi ja ennetab terviseriskide realiseerumist, et hoida kokku tervishoiukulud tulevikus.

Suurendame perearsti rolli igapäevase tervise teejuhina.

Esmatasandi tervishoiu kvaliteet ja efektiivsus on inimese tervise seisukohalt määrava tähtsusega. On oluline, et inimene saaks tervisemuredele lahenduse terviseseisundist lähtuva kiirusega, võimalusel juba esmatasandi tervisekeskuses. Seetõttu tugevdame perearstiabi nii, et perearsti meeskonnas oleks vajalik hulk õdesid, muid spetsialiste (vaimse tervise õde, füsioterapeut, ämmaemand, psühholoog, tegevusterapeut, tervisejuhendaja jne) ja abipersonali, kes ühtse meeskonnana inimese tervisemuredega tegeleksid. Vajadusel peab inimene jõudma õigel ajal õige eriarsti juurde – see on saavutatav triaaziga, millena juba praegu toimib e-konsultatsioon.

Parandame eriarstiabi kättesaadavust.

Suunamine eriarstiabisse käib ainult läbi kvaliteetse e-konsultatsiooni, mille käigus eriarsti meeskond hindab patsiendi abivajadust – selle olemust ja kiireloomulisust, nii et patsient satub alati õigel ajal õige spetsialisti juurde, võimalusel juba eelnevalt tehtud uuringute ja analüüsides, nii et eriarst saab vajaliku kiirusega teha otsuseid patsiendi edasise diagnostika ja ravi osas.

Leevendame kiirabi ja EMO-de koormust.

Loomes suuremates linnades esmatasandi tervisekeskuste baasil valvekeskused, kuhu saavad pöörduda mitte-erakorraliste probleemidega patsiendid, kellel on võimalus saada konsultatsiooni tervishoiutöötajalt ka töövälisel ajal.

Suurendame õdede ja eriõdede rolli tervishoius.

Arvestame õe kui iseseisva spetsialistiga, kes suudab inimest tervisetee-konnal saata. Loomes hooldekodudes töötavatele õdedele paremad koolitusvõimalused, nii et nad oleksid suutelised vajadusel ka iseseisvalt inimesele esmast abi andma ning olema head koostööpartnerid perearstile või hooldekodu kureerivale arstile. Motiveerime õdesid töötama ka vähem populaarsetes piirkondades, tagades neile ühekordse lähtetoetuse, nagu praegu juba on olemas arstidel.

Tegeleme tervishoiutöötajate vähesusega.

Hoiame tervishoiutöötajaid, tagades neile väärilise töötasu, eeskätt valdkondades, kus on suur spetsialistide puudus. Suurendame märkimisvää-

selt õdede ja puudu olevate eriarstide koolitustellimust, tõstes ka õppekoha maksumust. Kutsume tagasi meditsiinisüsteemist juba lahkunud tervishoiutöötajad, võimaldades neile vajadusel ümberõpet ühelt erialalt teisele. Viime lõpule haiglavõrgu korrastamise, mis annab võimaluse eriarstide ümberpaiknemiseks. Toetame arstide ja õdede sissetoomist teistest riikidest, võimaldades neile keeleõpet ja haridust. Jälgime, et arstide ja õdede koolitusmahud oleksid piisavad, aga arvestaksid ka koolitusvõimalustega. Perearstide koormuse vähendamiseks võimaldame ühe perearstinimistu peale kahe arsti võtmist. Võimaldame perearsti lähtetoetust ka kogenud arstidele, kes soovivad teha karjääripöörde ja hakata perearstiks.

Tegeleme tervishoiutöötajate vähesusega.

Hoiame tervishoiutöötajaid, tagades neile väärilise töötasu, eeskätt valdkondades, kus on suur spetsialistide puudus. Suurendame märkimisvääri

Tagame vaimse tervise teenuste kättesaadavuse.

Koostöös perearstide ja kohaliku omavalitsusega peab kogukonna tasandil olema inimestele kättesaadav ka psühholoogiline nõustamine juba enne inimese jõudmist meditsiinisüsteemi. See on oluline, et ennetada varakult suure abivajaduse tekkimist ning säilitada inimeste võime aktiivselt ühiskonnas osaleda.

- **Väärtustame vaimset ja füüsilist tervist võrdväärselt. Lähtume sellest ka rahastusotsuste tegemisel ja tegevuste planeerimisel.**
- **Arendame andmete kogumise ja regulaarse seiramise süsteemi ning tagame selle rahastuse. Tõstame inimeste vaimse tervise seisundi hindamise kvaliteeti, mille jaoks teeme spetsialistidele kättesaadavaks vajalikud töövahendid.**
- **Edendame vaimset tervist ka väljaspool tervishoiusektorit – töökeskkonnas, haridus- ja spordiasutustes ja kultuurivaldkonnas.**
- **Tõstame psühhiaatrilise abi kättesaadavust ja suurendame psühhiaatrite koolitustellimust.**

Toetame hooldusvajaduse ennetamist.

Esmatasandi tervishoiu ja hoolekande koordineerimine peab aitama inimesel võimalikult kaua iseseisvat toimetulekut säilitada. Suurendada tuleb koduteenuste valikuid, mahtu ja kättesaadavust. Vajadusel rakendatakse hoolduskoordinaatoreid.

Tagame patsiendi suurema osaluse oma terviseandmete haldamisel.

Patsiendil peab olema võimalus ise saata infot tervise infosüsteemi: näiteks infot oma kaebuste kohta, töövõimetuslehe vajaduse kohta, täita küsitluslehti, tellida teavitusi vaktsiinide või regulaarsete analüüside aja kättejõudmise kohta.

Tagame palliatiivravi ja hosiipiisi teenuse üle kogu Eesti.

Seni ei ole pöördumatult haigele terviklik abi tagatud kõikjal Eestis. Loomes perearstidele, pereõdedele ja koduõdedele ja vajadusel muudele spetsialistidele koolitussüsteemi, mis võimaldab neil inimest toetada ka elulõpul.

Võtame kasutusele patsienditestamendi.

Inimese enda tahe peab olema määrav ka olukorras, kus ta pole võimeline oma tahteavaldust väljendama. Selleks peab inimene saama anda eelnevalt tervishoiuteenuse osutajale siduvaid juhiseid. Vastavad andmed peavad haiglatel olema hõlpsasti, kuid turvaliselt kättesaadavad. Selleks loome tervise infosüsteemi võimaluse, et iga patsient saab soovi korral oma elulõpu tahteavalduse teha. Loomes koolitusprogrammi, mille raames saavad meedikud õppida, kuidas põhjalikult nõustada inimest patsienditestamendi tegemisel.

Laiendame täiendava ravikindlustuse kasutuselevõtu võimalust.

Muudame atraktiivsemaks eraravikindlustuse kaasamise.

Muudame atraktiivsemaks töötaja ja tööandja võimalusi täiendavate tervishoiukulude tegemisel, ennetamiseks tööst tulenevaid terviseriske.

Laiendame koduõendusteenuse pakkumist suure hooldusvajadusega puudega inimestele ja kroonilistele haigetele ning ajutise terviserikkega abivajajatele.

Krooniliste haigete kodusel ravil viibimine eeldab koduõenduse laiaulatuslikku kättesaadavust. Kodusel ravil viibimine hoiab kokku tervishoiukulused ning vajadust haiglatesse täiendavate voodikohtade loomiseks.

Tagame kriisivalmiduse tervishoiuvaldkonnas.

Tervishoiuvaldkonnal peavad olema läbiharjutatud plaanid ja piisav koolitus kriisiolukordades tegutsemiseks. Samuti piisavad seadmete, ravimite ja vahendite varud erakorralisteks olukordadeks

**Kindlates kätes
kestlik Eesti**

Reformierakonna eesmärk on kestlik Eesti, kus keskkondlikud, majanduslikud ja sotsiaalsed hüved on tasakaalus. Viime läbi rohereformi, mis eeldab süsinikuheite vähendamist igas eluvallas.

Rohereformi toimumiseks kujundame keskkonna- ja kliimapoliitikale tervikliku õigusliku raamistiku, kaasame protsessidesse kogukondi, suurendame ambitsioone, kasutame kaasaegseid tehnoloogiaid ning tõstame eesmärkideni jõudmise kiirust.

Rohereformi lahutamatu osa on elurikkuse kaitse. Parandame elukvaliteeti nutikalt nii, et ei ammenda loodusressursse teiste liikide ega tulevaste põlvete arvelt.

Riigi ülesandeks on strateegiline ja professionaalne juhtimine ruumilise planeerimise ja kliimamuutustega kohanemise visiooni abil. Riigi roll on anda nõu ja olla tõhusaks partneriks kohalikele omavalitsustele, ettevõtjatele, vabakonnale ja kodanikele.

Rohereform

Kehtestame kliimaseaduse.

Koostöös teadlaste, ekspertide ja ettevõtjatega lepime kokku parima teekonna Eesti 2035 strateegia täitmiseks ja Eesti 2050 kliimaneutraalsuse saavutamiseks. Kliimaseadus loob õigusliku raamistiku kliimaeesmärkide täitmiseks, reguleerib riigi tegevusi valdkondade üleselt ja jaotab rohereformiga seotud kohustusi, eesmärgid ja õigusi kõikidele sektoritele. Kliimaseadus annab mandaadi rohereformi eest vastutavale ministrile. Seadusandlikule raamile lisandub koostöös erasektoriga rohereformi teekaart igale sektorile, mis kirjeldab tegevused, vastutajad ja rahastusallikad.

Iga eelarveinvesteering peab kaasa aitama kliimaneutraalsuse saavutamisele.

Töötame välja rohelise rahastamise ja eelarvestamise põhimõtted. Iga eelarvekulutus peab toetama rohereformi. Sarnaselt Euroopa Liidu kestliku rahastamise printsiipidega peab iga riigi kulutus kaasa aitama mõne rohe-eesmärgi saavutamisele ega tohi kahjustada ühegi teise saavutamist.

Loome rohereformi trepi tööriista, mis võimaldab ettevõtetel hinnata enda edusamme majandusmudeli kestlikuks ümberkujundamisel.

Ettevõtete rohereformi trepp aitab sarnaselt innovatsioonitrepile ettevõtetel hinnata oma kestlikkuse taset ja majandusmudelit kestlikuks kujundada. Toetame ettevõtteid vastavalt trepiastmetel liikumisele.

Keskkonna- ja kliimateadlikkuse suurendamiseks arendame roheoskusi ja -teadmisi kõikidel haridustasemetel ning elukestvas õppes. Toetame keskkonna- ja kliimavaldkonnale spetsialiseerunud õpet kõrghariduses, et tagada spetsialistide järelkasv.

Keskkonnaharidus peab aitama igas vanuses õpilastel mõista keskkonnakriisi tekkimise põhjuseid ning olla orienteeritud lahendustele ehk kliimakriisi leevendamisele. Täiendame õppekavasid kestlikku arengut toetavate teadmistega. Riik korraldab vastavaid teavituskampaaniaid.

Riigihalduse ministri asemele rohereformi minister.

Rohereformiministri ülesanne on koordineerida, et iga ministeerium ning nende haldusalas toimetavad asutused järgiksid kliimakriisi ajastul riiklikke strateegiaid (Eesti 2035, Fit for 55 jt) ja arvudes mõõdetavaid eesmäärke.

Rohepesu ei ole rohereform.

Majandusmudeli, tootmise ja tarbimise muutumine kestlikuks nõuab meilt kõigilt teadmisi ja teadlikke valikuid. Rohepesule jõuame jälile, kui toodetel on korrektne märgistus, mida saame usaldada. Koostöös ettevõtjate ja tarbijakaitsega monitoorime ja kaasajastame ökomärgiste süsteemi. Muudame reklaamiseadust, et takistada rohepesu. Keskkonnasõbralikke ja/või kliima-neutraalseid tooteid ja teenuseid reklaamivad ettevõtted peavad neid väärtusi teaduspõhiselt tõestama, võttes vastutuse nii tarbija kui ka keskkonna ees, et lõpetada rohepesu ja reklaamitrikid.

Edukas rohereform toimub avaliku-, era- ja kolmanda sektori koostöös.

Toetame Keskkonnainvesteeringute Keskuse kaudu algatusi, ettevõtmisi ja organisatsioone, kes tegelevad keskkonna- ja kliimateemadega. et toimiks pidev koostöö kõikidel tasanditel ja huvitatud eraisikud saaksid keskkonnakaitses ja majandusmudeli ümberkorraldamises kaasa lüüa.

Looduskaitse ja elurikkuse säilitamine

Peatame elurikkuse näitajate halvenemise, toetades looduskaitsealist maakasutust ja taastades elupaiku.

Loome Keskkonnavaldkonna Arengukava KeVad juurde looduse taastamise tegevuskava ja tagame ruumiliselt oskuslikult planeeritud sidusa kaitsealade võrgustiku, mis katab 30% Eesti maismaast ja 30% merest.

Elurikkuse taastamiseks kaardistame tervikliku rohevõrgustiku üle kogu Eesti, kaasates looduskaitseesse erametsaomanikke, kohalikke omavalitsusi ja kogukondi.

Rohevõrgustikku kuuluvad, kuid kaitsealadest välja jäävad loodusladad on võtmetähtsusega võrgustiku sidususe tagamisel. Rohevõrgustik võib olla ka

suurt põllumassiivi liigendav kraav või metsariba, laiemad põlluservad, rohekoridorid linnades ja asulates, teeületuskohad maanteedel.

Parandame Eesti vooluveekogude – jõgede ja ojade – seisundit.

Vooluveekogud on oma väikese pindala kohta ebaproportsionaalselt liigirikkad ning omavad väga olulist rolli elupaikade sidususes. Paljud jõed on lisaks tammistamisele sirgeks aetud, nad on põllumajanduse mõjul liigtoitelised, kohati tööstusreostuse mõju all. Linnades on ojasid-jõgesid, mis on suletud maa-alustesse torudesse. Nende maa peale toomine oleks linnalooduse olukorra parandamisele väga tugeva positiivse mõjuga.

Kliimamuutusega kohanemiseks taastame ja loome linnades juurde looduskeskkonda.

Linnade looduskeskkonna parandamine on oluline samm kliimamuutusega kohanemises. See on ka Euroopa Liidu eraldi rahastatav eesmärk. Heas korras linnaloodus eeldab ökosüsteemi teenuseid (vee-, mulla- ja õhupuhastus, kaitse üleujutuste eest, kuumasaare efekti vähendamine, rekreatsioon, liikuvuse parandamine jne). Linna rohealad ja rohekoridorid vähendavad elupaikade killustatust ja on osa rohevõrgustikust.

Parandame Läänemere seisundit ja Väikese väina elukeskkonda.

Analüüsimise kütusetankeritega seotud ohtusid ja sadamate mõju Läänemerele. Väikesadamates peab olema toksiliste heitmete kogumiskoht ja kõigis suurtes sadamates reovee vastuvõtmise võimekus. Väikese väina tamm tuleb avada. Tõhustada tuleb Eesti osalust rahvusvahelistes merekaitsevõrgustikes.

Soodustame mahepõllumajandust, et vähendada toidutootmise negatiivset mõju looduslikele liikidele.

Mahepõllumajanduse meetoditega on võimalik liigirikkkuse langust pidurdada ja tagasi pöörata. Pestitsiidide ja herbitsiidide kasutamine põldudel peab olema reguleeritud ja kontrollitud. Soodustame linna- ja kogukonnaaiandust.

Kaardistame Eesti turbavarude kasutamise aastani 2050. Analüüsimise väljastatud kaevanduslubade ja kaevanduste mõju loodusele.

Üheskoos teadlaste ja erasektori esindajatega koostame Eesti turbapoliitika. Avatud ja korrastamata kaevandusalad ja jääksood on koormaks keskkonnale ja tuleb taastada.

Suurendame keskkonnaministri nõustamise teaduspõhisust strateegilistes otsustes.

Keskkonnateemad on tänapäeval paljude vastandlike huvide ristumiskohas ja seetõttu on oluline, et ministrit nõustaks parima erialase ettevalmistusega teadusnõunikud (sarnaselt Chief Scientific Advisor tüüpi ametipostidega mujal maailmas).

Toetame Eesti põlevkivi piirkondade keskkonnaseisundi parandamist.

Põlevkivikaevanduste ja -karjääride ökoloogiline taastamine, tootmisjääkide kasutamine ja alade kasutamine uueks majanduseks peab toimuma riigi, omavalitsuste, kohalike kogukondade ja ettevõtjate koostöös.

Metsariik Eesti**Koostame Metsanduse arengukava aastani 2050, mis raamistab kestliku metsakasutuse põhimõtted kooskõlas seatud kliimaeesmärkidega.**

Metsas toimuvad muutused aeglaselt ja on pikaajalise mõjuga, mistõttu vajab valdkond pika vaatega eesmärkide kokku leppimist. Kestlik metsandus eeldab, et mets tuleb toime kliimamuutustega ja metsa raiutakse vähem kui on selle juurdekasv. Eesti metsandus, nagu kõik teised eluvaldkonnad, peab lähtuma rohereformi vajadusest. Mets on meile oluline majandusharu, ent temast saadavad hüved ei saa tulla tulevaste põlvete arvelt.

RMK peab kujunema kestliku metsamajanduse, elurikkuse taastamise ja looduskaitse vedajaks.

Raiesurvet riigimetsale tuleb tasakaalustada ja RMK tegevuses peavad majanduslikud, ökoloogilised, kultuurilised ja sotsiaalsed eesmärgid olema tasakaalus.

Metsatööstus peab muutuma teadmismahukamaks ja tootlikumaks. Rohetepi tööriista kaudu toetame tootlikkuse ja lisandväärtuse kasvu.

Keskkonnalubade andmisel tuleb soosida innovatiivseid ja kõrget lisaväärtust loovaid ettevõtteid. Eelistada tuleb süsinikku pikaajaliselt siduvaid arendusi ja keskkonnasõbralikku puidukeemiat.

Koostöös teadlastega parandame metsandusega seotud statistika kvaliteeti.

Saamaks tõest pilti Eesti metsade olukorrast ja muutustest tuleb kasutada kaasaegseid tehnoloogiaid ning erinevaid andmekogusid. Ilma tõeste andmeteta ei ole kestlik metsamajandamine võimalik.

Viime lõpuni vääriselupaikade inventeerimise nii riigi- kui ka erametsas.

Väärtuslikud metsaalad ja viimased loodusmetsa killud tuleb säilitada. Selleks on vaja eelkõige tõest teavet nende paiknemisest.

Viime lõpule looduskaitsele väärtuslike maade väljaostmise eraomanikelt ja maksame omanikule õiglast kompensatsiooni liigrikkuse säilitamise eest.

Omanike soovil peab riik maad, millele on seatud majandustegevust välistavad piirangud, neilt välja ostma õiglase ja kohese tasu eest. Maaomanike avalikes huvides edendatud tegevus loodushoiuks ja liigrikkuse säilitamiseks peab olema riigi poolt kompenseeritud ning maaomaniku jaoks auasi.

Ruumiplaneerimine ja eluasemepoliitika

Linnalised piirkonnad, kus elab 80% Eesti elanikest, on võti rohereformi edukaks elluviimiseks. Uutmoodi ruumiline planeerimine ja transpordikorraldus loovad võimaluse majanduskasvuks. Linnadest tuleb ÜRO andmetel 70% planeedi süsinikuheitest. Seega peavad muutused algama eelkõige linnakeskkonnast. Kohalikud kliimakavad ja senisest professionaalsem ruumiplaneerimine aitab kohaneda kliimamuutustega, valmistuda tulevikuks ja hoida keskkonda. Uued transpordiviisid (kergliiklusvahendid ja -teed, nõudetransport, rööbastransport jms) ja ühistranspordikeskne kinnisvaraarendus peavad tekitama alternatiivi autostumisele. Eesmärgiks peab saama 15-minuti linn ja 1-tunni Eesti.

Koostame kvaliteetse elukeskkonna arengukava, mis käsitleb ka kliimamuutustega kohanemist.

Eesti linnade suurimaid probleeme on halvast planeerimisest tingitud valglinnastumine - asulate laialivalgumine tihedamate keskuste asemel. See tingib elamiskulude pideva kasvu inimestele ja üle jõu käivad investeeringuvajadused omavalitsustele. Riigi elukeskkonna arengukava alusel saavad omavalitsused koostada oma pikajalised kliima- ja elukeskkonnakavad. Need kavad peavad tagama ka valmisoleku toimetulekuks kliimamuutustest põhjustatud erakorraliste ilmastikunähtustega ja loodusressursside (näiteks joogivee) säästmise.

Reorganiseerime senise Maa-ameti ja ruumilise planeerimisega tegelevad teiste ametkondade struktuuriüksused ühtseks Maa- ja ruumiametiks.

Amet järgib riigi ruumilisi huve, nõustab kohalikke omavalitsusi ja arendajaid planeeringute, kliima- ja elukeskkonnakavade küsimustes, arendab kestlikuks planeerimiseks vajalikke digiteenuseid ning hindab planeeringute vastavust rohepoliitika põhimõtetele.

Lisame Ehitus- ja Planeerimisseadusesse "kvaliteetse ruumi põhimõtete" järgimise kohustuse.

Kvaliteetne elukeskkond täidab lisaks funktsionaalsetele, tehnilistele, ökoloogilistele ja majanduslikele nõuetele esteetilisi, sotsiaalseid ja psühholoogilisi aspekte ning kultuurilisi vajadusi, nagu koha- ja kuuluvustunne.

Toetame ühistranspordikeskset kinnisvaraarendust.

Ühistranspordikeskne arendus (Transit oriented development) annab inimestele võimaluse elada raudteejaamade läheduses ja loobuda soovi korral eraautost või kahest. Suunates kohalikke omavalitsusi ja arendajaid planeerimispõhimõtete abil rajama maju raudteejaamade vahetusse lähedusse, saab linnu ehitada tihedamaks ja arendada asustust nii, et maal elamiseks ei ole ilmtingimata autot vaja.

Asutame Kestliku ehituse preemia, et tunnustada süsinikneutraalset arhitektuuri ja ehitamist ning avaliku ruumi arendamist inimeste heaolu tõstval moel.

Väärtustamaks kohalikku elukeskkonda premeerime igal aastal ühe avaliku hoone ja avaliku ala uuskasutust, renoveerimist või rajamist. Soositud on võimalikult väikese keskkonnajalajäljega projektid, mis oma eluea jooksul võimalikult vähe loodust koormavad või hoopis positiivset mõju omavad, näiteks süsinikku siduvad või vanu ruume nutikalt taaskasutavad projektid.

Rakendame projekteerimises ja ehituses hoonete elukaarepõhise CO2 hindamise meetodika.

Lisame avalikesse renoveerimis-, projekteerimis- ja ehitushangetesse hoone elukaare süsiniku sidumise kriteeriumi, näiteks puidu kasutamine ehituses seob süsinikku pikaajaliselt ja vähendab ehitussektori jalajälge.

Kehtestame avalikele hoonetele energiaklassi targa jälgimise kohustuse.

Hetkel määratakse hoone energiaklass selle projekteerimisel. Hoone kasutusele võtmisel ja hilisemas kasutuses reaalselt energiaklassi ei jälgita. Energiaklassi jälgimine tuleb nutikate süsteemidega teha reaalajas võimalikuks ning projekteeritud klassi täitmine kohustuslikuks. See aitab hoida kokku energiat ning vähendada CO2.

Renoveerimismahud hoonete energitõhusamaks muutmiseks peavad tänasega võrreldes kasvama viis korda, et renoveerida aastaks 2050 kogu hoonefond.

Aastaks 2050 kliimanetraalsuseni jõudmiseks tuleb hoonete renoveerimist hüppeliselt kiirendada. Riik toetab omanikke selles tegevuses läbipaistval viisil ja tervikrenoveerimist soosides.

Elamuasemeturult regionaalsete tõrgete kõrvaldamiseks rakendame nutikaid meetmeid ja finantsinstrumente.

Sissetulekute erinevusest tingitud segregatsioon ei ole ühiskonna huvides. Seda on võimalik vältida muuhulgas elukeskkonna parema planeerimisega ja eluasemelaenude soodustingimustel väljastamisega. Loomelised võimalused kaasaegse elamufondi arenguks turutõrke piirkondades ning jätkame "maale elama" programliga.

Ringmajandus

Eestis peab 2050. aastaks kogu inimtegevuses tekkiv jäätmematerjal muutuma uueks toormeks, mis võetakse uuesti kasutusse, tekitamata järgnevatele põlvkondadele jäätmetest tulenevat lisakoormust.

Jäätmete täies mahus taaskasutamine on ambitsioonikas eesmärk, mis nõuab innovaatilist lähenemist ja motivatsiooni eelkõige ettevõtjatele. Eesmärk nõuab toimivat teekaarti, mis on saavutatav riigi, omavalitsuste, vabakonna ja ettevõtjate koostöös.

Loomelised inimestest lähtuvad jäätmete sorteerimislahendused vastavalt elukohale – tiheasustus, hajaasustus, kortermaja.

Jäätmevedu ja selle korraldus peab oleme inimese jaoks mugav ning üle Eesti ühtselt ja arusaadavalt korraldatud. Kaasajastame kohalikele omavalitsustele suunatud hankejuhendi ja muudame selle järgimise kohustuslikuks.

Reformime pakendijäätmete kogumise süsteemi ning viime selle valdavalt tekkekoha põhiseks.

Tänane avalike konteinerite süsteem ei ole tööle hakanud, jäätmed on kehva kvaliteediga ning inimestele "prügiringide" tegemine ebamugav. Kohtkogumine on inimestele mugavam, tagab jäätmete parema kvaliteedi ning seeläbi suurema ringlussevõtu.

Vähendame ühekordse plasti kasutamist.

Plasti kasutamisel tuleb järgida põhimõtet "saastaja maksab" (täna tuleb plastimaks iga maksumaksja taskust ehk riigieelarvest). Loomeliseks motiveerivad meetmed (toetused, maksud, seadusandlus). Soosime ühekordsete plastkarpide tasuta jagamise asemel alternatiivseid ja kestlikumaid pakendi kasutamise lahendusi (näiteks isiklik karp, pandikarp või biolagunev karp tasu eest).

Loome paremad kogumislahendused kodus tekkivatele pakenditele (niinimetatud müügiapakenditele) ja laiendame pandipakendi süsteemi.

Tõhustame pakendijäätmete tootjavastutuse süsteemi toimimist, selleks suurendame tootjate rolli süsteemis ja seame müügiapakendi ringlussevõtule eraldi sihtmäära. Kõik turule lastud pakendid peavad saama kokku kogutud ja ringlusse võetud või muul viisil taaskasutatud.

Soodustame biojätmete kogumist ja loome võimalused biojätmete kasutuselevõtuks.

Sorteeritud biojätmed on oluline ressurss, mis tuleb kasutusele võtta näiteks biogaasi või teise materjalidena. Ilma biojätmeid eraldamata ei ole võimalik jäätmeid kvaliteetselt kokku koguda ja ressursina ringlusse suunata. Toetame inimesi, ettevõtteid ja KOVe biojätmete kogumisel, käivitame erinevad kampaaniad ja toetused biolagunevate kogumissüsteemide tutvustamiseks ja kasutuselevõtuks (näiteks biolagunevad kotid, konteinerid ja kompostrid).

Toidu raiskamist tuleb kolme aastaga vähendada kolmandiku võrra.

Toidu ja puhta vee raiskamine tuleb peatada. Selleks on vaja eelkõige muuta ühiskonna väärtushinnanguid. Riik peab näitama eeskuju säästliku toidu- ja veekäitlusega eelkõige koolides ja kaitsevæes. Riiklikud regulatsioonid ei tohi motiveerida kasutatava toidu ja vee muutmist jäätmeteks.

Jäätmemajandus tuleb digiteerida ja tagada sellega kontroll jäätmevoogude üle.

Ringmajanduse korraldamisel on riiklike toetuste maksmine teatud tegevusteks aktsepteeritav, kui see toimub mõistlikul ja läbipaistval moel. Avalike vahendite kasutamisel ja kasutamise efektiivsuse hindamisel tuleb kasutada kaasaegset tehnoloogiat (digitaalne jälgimine, andmebaaside ristikasutus jne).

Võtame põlevkivi kaevandamisjäägid ja kõrvalsaadused kasutusse.

Riik peab toetama põlevkivikaevandamise jääkide kasutuselevõtu uuringuid ja tehnoloogiate väljatöötamist koos ülikoolidega.

E-riigis ei tohi olla digiprügi.

Töötame riigiasutustele ja omavalitsustele välja digiprügi vähendamise programmi. Loome lahendused, kus ebavajalikud failid ja e-kirjad kustuvad automaatselt teatud aja järel – nii vähendame avaliku sektori CO2 jalajälge.

Kindlates kätes maaelu

Reformierakonna eesmärgiks on kogu Eesti tasakaalustatud areng. Eesti on üks tervik. Toetame maaelupoliitikat, mis toob noori peresid maale ning arendab piirkondlikku heaolu, laiendades kodu rajamise toetust üle Eesti. Eesti julgeoleku üheks nurgakiviks on toidujulgeolek, mis põhineb kodumaisel tootmisel. Toetame põllumajanduspoliitikat, mis aitab hoida kõrgel Eesti toidu kvaliteeti ning toota Eesti toitu keskkonnasäästlikult. Loomingimused, mis eelistavad keskkonnasäästlikult toodetud toitu ning aitavad tõsta toidu kvaliteeti koolieelsetes lasteasutustes, koolides, hooldekodudes ja tervishoius.

Toidujulgeolek

Kohalik põllumajandus ja toidutootmine on osa Eesti julgeolekust.

Tagame kodumaise toidu varustuskindluse ja määratleme toidu varustuskindluse elutähtsa teenusena. Näeme toidu varustuskindluse tagamiseks vajalikeks strateegilisteks investeeringuteks ette piisavad ressursid – aastal 2023–2027 on ühise põllumajanduspoliitika toetamiseks 1,6 miljardit eurot. Toidujulgeoleku tagamiseks ja põllumajanduse konkurentsivõime säilitamiseks eraldatakse 2023. aastaks täiendavalt €10 mln vahendeid sihipäraselt suunatud siseriikliku toetuse maksmiseks.

Eesti suudab varustada oma elanikkonda põhitoiduga.

Kriisiolukorras on tagatud turvavõrk põllumehetele, tuleme sektorile appi sihipäraselt suunatud erakorraliste toetustega või üleminekutoetusega, mis aitavad tagada põllumajandussektori konkurentsivõime ning toimepidevuse säilimise.

Toidu varustuskindlus on tagatud, kui põllumees teenib oma töö eest väärilist tasu.

Senisest suurem osa põllumehe sissetulekutest peab tulema turult. Suuname toetused selle tagamiseks senisest enam struktuursete muutuste esilekutsumiseks ning turujõu suurendamiseks. Toetame ühistegevust ning sektoriüleseid investeeringuid.

Eduka kodumaise toidutootmise ja ekspordi eelduseks on kvaliteetne, tarbija ootustele vastav tootmine ning tugev ja toimiv järelevalvesüsteem.

Kohaliku tooraine väärindamine Eestis kohapeal loob uusi töökohti ja täiendavat maksutulu. Tugevdame müügiesitustegevusi, tagame tugeva ja toimiva toiduohutuse järelevalvesüsteemi, seda toetava seirete, riskijuhtimise, laborite ning uute turgude avamise administratiivse võimekuse piisava rahastamise.

Motiveerime Eesti ülikoole, haridus- ning teadus- ja arendusasutusi osalema toidutootmise teadmispõhisemaks muutmises ja ettevõtjate vajadustele vastava järeelkasvu koolitamises.

Ülikoolide, ettevõtjate ja riigi koostöös loome võrgustiku, mis aitab kaasa Eesti toidutootjate kõrgele konkurentsivõimele ja usaldusele nende toodangu vastu.

Aitame põllumehel maandada tema tegevusega kaasnevad riskid.

Põllumajandus on avatud maailmaturul toimuvale ja seeläbi erinevate kriisidega kaasnevatele mõjudele. Hindade volatiilsusega kaasnevate sisetulekute riskide ning kliimamuutustega kaasnevate tootmisriskide maandamiseks arendame välja tervikliku riskijuhtimissüsteemi ja pakume põllumeestele riskijuhtimismeetmeid.

Töötame välja Eesti põllumajandusmaa kui kohaliku toidu tootmiseks kõige olulisema ressursi kaitseregulatsiooni.

Töötame välja väärtusliku põllumajandusmaa kaitse regulatsiooni, panustame maaparandussüsteemide korrashoidu ning vaatame üle riigi põllumajandusmaa omandamise ja kasutusele andmise põhimõtted, et põllumajandusmaa jääks selle sihipärasele kasutajale. Kasutame riigi põllumajandusmaa ressursi põlvkondade vahetusele kaasa aitamiseks põllumajandussektoris.

Piirame terrorismi toetavate ja terroriakte kasutavate riikide (sh Venemaa) kodanikele ligipääsu põllumaa ostmisele ja rentimisele.

Eesti toidujulgeoleku tagamiseks piirame terrorismi toetavate ja terroriakte kasutavate riikide kodanikele ja topeltkodakondsusega isikutele väärtusliku põllumaa ostmist ja rentimist. Vaatame üle riigi põllumajandusmaa omandamise ja kasutusele andmise põhimõtted, et põllumajandusmaa kui oluline ja taastumatu loodusressurss ning põllumajandustootmiseks vajalik tootmisvahend jääks selle sihipärasele kasutajale.

Säilitame põllumajanduses ja kalanduses kasutatavale diislikütusele aktsiisimäära Euroopa Liidu minimaalsel lubatud tasemel aastani 2027.

Sellega aitame Eesti põllumajandusel kiiret tootmiskulude tõusu leevendada ja isevarustatuse taset tagada.

Maaelu

Toidu tootmine peab toimuma keskkonda hoides.

Muld, õhk, vesi ja elurikkus on põllumehe peamised tootmisressursid. Meie

põllumajandusel on kõik eeldused keskkonnasõbralikuks tootmiseks ja meie keskkonnaseisund on meie konkurentsieelis. Tänapäevane puhas keskkond ja keskkonnasõbralik toidutootmine peavad saama senisest suuremaks müügiarvumendiks nii kodu- kui ka välis turul.

Põllumees pakub toidutootmise kõrval ühiskonnale erinevaid avalikke hüvesid.

Suuname keskkonnatoetustega põllumehi erinevaid vabatahtlikke keskkonnasõbralikke praktikaid rakendama, hüvitame avaliku hüve pakkumisega kaasneva kulu ja saamata jäänud tulu. Motiveerime ettevõtjaid integreerima kõrgemaid keskkonnanõudeid ja -standardeid oma ärimudelitesse, mis pikas perspektiivis suurendab suutlikkust turult enam tulu teenida.

Toetame Eesti põllumehi ja toiduainesektorit roheüleminekul.

Soodustame erinevaid keskkonnainvesteeringuid uute rohe- ja digitehnoloogiate kasutuselevõtuks. Täppisseadmete kasutamise soodustamisega aitame vähendada sõltuvust erinevatest sisenditest. Panustame sellesse, et erinevad põllumajanduse- ja keskkonnaalased andmed oleksid põllumehele kättesaadavad targemate tootmisotsuste tegemiseks ning erasektorile teenuste arendamiseks.

Biomajandus on Eesti tulevik.

Toidu ja puidu kõrval muude toodete pakkumine aitab kaasa keskkonnamuutuse vähenemisele, pakkudes võimalusi majanduskasvaks, tööhõiveks ja sissetulekute mitmekesistamiseks. Tagame biomajanduse valdkonna teadus- ja arendustegevuse stabiilse baasrahastamise, toetame bioressurside väärdamiseks tehtavaid investeeringuid ning juurdepääsu teadus- ja arendustegevusele.

Suurendame mahetoodangu eelistamist nügimismeetoditega.

Selleks, et mahepõllumajanduse potentsiaal realiseerida ning mahepõllumajandus arvestatavaks tootmis- ning ekspordisektoriks kasvaks, arendame terviklikku ja turunõudlusel põhinevat mahepõllumajandust. Jätkame laste tervislike toitumisharjumuste kujundamise toetamiseks mahetooraine kasutamise kompenseerimist koolides ja lasteaedades. Ühildame keskkonnasõbraliku, kohaliku ja tervisliku toidu tootmismudeli ja aitame kaasa nõudluse kasvule selliselt toodetud toidu vastu. Otsime võimalusi kasutada avalikus toitlustamises senisest suuremas mahus kohalikku ja tervislikku toitu. Mahetooraine kasutamise kompenseerimise jätkamiseks mahetoitlustamise ökomarki kasutatavates koolides ja lasteaedades eraldatakse minimaalselt 1,2 miljonit eurot aastas. Seeläbi panustame laste tervisesse, toitumisharjumuste kujundamisesse, mahepõllumajandusse ja keskkonnaalastesse teadmistesse.

Toiduraiskamist tuleb vähendada kolme aastaga kolmandiku võrra.

Toidu ja puhta vee raiskamine tuleb peatada. Selleks on vaja eelkõige muuta ühiskonna väärtushinnanguid. Riik peab näitama eeskujulist säästlikku toidu- ja veekäitlust eelkõige koolides ja kaitsevâes. Riiklikud regulatsioonid ei tohi motiveerida kasutatava toidu ja vee muutmist jäätmeteks.

Kindlates kätes regionaalpoliitika

Eesti areng peab olema tasakaalustatud ja hõlmama kõiki piirkondi. Regionaalne areng sõltub töökohti loovatest ja edukatest ettevõtetest ning tugevatest hästi juhitud omavalitsustest. Seda on võimalik saavutada üksnes riigi, omavalitsuste, kogukondade, kohalike elanike ja vabaühenduste koostöös.

Paremad ühendused

Muudame transpordi mitmekesisemaks ja keskkonnasõbralikumaks.

Head ühendused ühendavad Eesti eri piirkondi, suurendavad majanduslikke võimalusi ja heaolu. Head teed ja mitmekesine ühistransport võimaldavad elada ja töötada maal ja väikeasulates.

Investeeringe 2+2 põhimaanteed loomisse.

Tallinn-Tartu, Tallinn-Pärnu-Ikla ja Tallinn-Narva neljarealiste maanteed arendamine on riigi teedehituse prioriteet.

Jätkame asulatevaheliste teede mustkatte alla viimist.

Reformierakonna eesmärk on muuta arvestatava kasutusega kruusateed järk-järgult vastavalt liiklussagedusele tolmuvabaks. Motiveerime kasutama keskkonnasõbralikumaid lahendusi. keskkonnasõbralikumaid lahendusi.

Loome meetmeid jalg- ja jalgrattateede võrgu arendamiseks nii linnas kui ka maal.

Toetame uute jalg- ja jalgrattateede arendamist, mis suurendavad liiklusehutamist, ühendavad asulaid või soodustavad teekonna jätkamist ühistranspordiga. Linnades eelistame jalg- ja jalgrattateid, mis soodustavad auto asemel kasutama jalgratast või liikuma jalgsi.

Muudame raudteeühendused kiiremaks ja kättesaadavamaks.

Elektrifitseerime raudteid, uuendame trasse ja ostame uued rongid saavutamaks olulisematel liinidel (Tallinn-Tartu-Koidula, Tartu-Valga, Tapa-Narva, Tallinn-Rohuküla, Tartu-Riia) suuremat kiirust ning tihedamat graafikut. Peame oluliseks, et reisijate etteveo abil muutub Rail Baltic kättesaadavaks kogu Eestile.

Muudame ühistranspordi nutikamaks ning kasutajatele paremini kättesaadavaks.

Soodustame nõudepõhise ja multifunktsionaalse transpordisüsteemi rajamist, mis toetab samaaegselt väiksemat ökoloogilist jalajälge. Loome uudseid lahendusi marsruudil kool-huviring-kodu. Ühtlasi peame oluliseks bussi-transporti sünkroniseerimist rongiliiklusega.

Tihendame suursaarte vahelist laevaliiklust viienda parvlaevaga.

Toetame viienda parvlaeva soetamist, et tihendada sesoonselt ning vajaduspõhiselt saarte ja mandri vahelise transpordi korraldamist. Suursaarte ja mandri vahelised ühendused on kliendisõbralikud, kaasaegsed ja keskkonnasäästlikud. Teenuse hinnakujundus on läbipaistev, toetab saarte arengut ja on pikaajaliselt kokku lepitud. Asendame praegused parvlaevad nende kasuliku eluea lõppedes uute, null-CO2 jalajäljega parvlaevadega. Turvalised veeteed peavad tekitama senisest enam teenusepakkumist liikumiseks, seda ka siseveekogudel. Soosime mere- ja siseveekogude taristu arendamist kasvatamiseks Eesti atraktiivsust külastuskohana.

Suurendame paindlikkust ja parendame lennuühendusi piirkondlike lennuväljadega.

Kiired ühendused aitavad vähendada ääremaastumist. Arendame rahvusvahelisi lennuühendusi läbi regionaalsete lennujaamade (Tartu, Pärnu, Kuressaare), et avada Eesti piirkondade potentsiaali.

Tagame kiire interneti kättesaadavuse ning paremad elektriühendused kogu Eesti territooriumil.

Täiendame Euroopa Liidu rahastust riigieelarveliste toetustega, et kiire interneti jõuaks kõikide soovijateni hiljemalt 2030. aastaks. Erilist tähelepanu vajavad tänapäevaste teenuste jaoks ebapiisava ühenduse või ühenduseta hajaasustusega alad. Piirkondadesse, kuhu pole majanduslikult otstarbekas kaabliga püsiühendust rajada, viime interneti läbi õhu. Toetame elektri- ja sideühenduste rajamist, et arendada ettevõtlust ja kogukondade toimetulekut ning tagame elektri- ja sidevõrkudega liitumise mõistliku hinnaga.

Ehitame raudteetunneli Tallinna ning Helsinki vahele.

2021. aasta aprillis sõlmisid Eesti ja Soome ühiste kavatsuste protokoll, kus oli kirjas ka Tallinna-Helsinki tunneli edendamine. Peame tunneli rajamise puhul riikide juhtrolli oluliseks ka siis, kui projekti kaasatakse vajadusel erakapital.

Tugevad omavalitsused

Loome piirkondliku eripära ja nutikat spetsialiseerumist toetavad regionaalprogrammid.

Eesti piirkonnad on väga omanäolised, ning erinevate tugevuste ja nõrkustega – sellega peab toetusmeetmete väljatöötamisel arvestama, et saavutada parimaid tulemusi (näiteks põlevkivitööstus Ida-Virumaal või puit ja mahetoit Kagu-Eestis).

Suurendame kohalike teede rahastamist.

Tallinn-Tartu, Tallinn-Pärnu-Ikla ja Tallinn-Narva neljarealiste maanteed arendamine on riigi teedehituse prioriteet.

Suurendame kohalike omavalitsuste finantsautonoomiat.

Tasakaalustame valglinnastunud piirkondade keskuste tulubaasi, et tulla toime üha kasvavate sotsiaalvaldkonna- ning halduskuludega. Selleks, et omavalitsus saaks pakkuda paremaid teenuseid, võimaldame kohalikele omavalitsustele suuremat paindlikkust kohalike maksude kehtestamisel.

Loome erasektoriga koostöös üürieluruumid turutörke piirkondadesse.

Puudulik üüriturg pärsib ettevõtluse edendamist ja avalike teenuste pakku- mist maapiirkondades. Erasektor ei soovi neis piirkondades kinnisvara aren- dada, kuna ehitusmaksumus on kõrgem kui turuväärtus ja pangad ei soovi ettevõtmist rahastada. Samas on vajadus pindade järgi väga suur. Selles valdkonnas on häid tulemusi näidanud senine KredExi üürielamute rajamise toetamise programm, mistõttu jätkame analoogse programmiga.

Laiendame hajaasustuse programmi tegevusi ning panustame sinna lisavahendeid.

Võimaldame läbi hajaasustusprogrammi luua juurdepääsu kiirele internet- ile. Ühes omavalitsuses kasutamata jäänud ressurss läheb kasutamiseks teistele samas maakonnas asuvatele omavalitsusüksusele.

Tagame maapiirkonnas puhta ja kvaliteetse elukeskkonna.

Puhas vesi ja kaasaegne reoveekäitlus parandab oluliselt inimeste elukvali- teeti, toetab ettevõtlust ja keskkonnahoidu. Jätkame vee- ja kanalisatsioon- isüsteemidesse investeerimise toetamist. Ohutu elukeskkonna ja kvaliteet- se ruumi tagamiseks toetame omanikke kasutuseta nõukogudeaegsete tootmishoonete ja kortermajade lammutamisel ning sellega seotud reos- tuse likvideerimisel.

Aitame rajada kodu maapiirkonda.

Inimesed on valmis maale kolima, kuid keskustest kaugemal asuva kinnis- vara madal turuväärtus ja sellest tingitud lisatagatiste nõuded laenu taotle- misel teevad selle paljude jaoks keeruliseks või võimatuks.

Laiendame Maaelu Edendamise Sihtasutuse kaudu käivitatud eluaseme kaaslaenu pilootprogrammi kõigisse Eesti piirkondadesse, pakkudes maapiirkonda kodu rajavatele peredele läbi Maaelu Edendamise Sihtasutuse ning KredExi kaaslaenu ja käendusi.

Loome regioonid ning regionaalsed nõukogud, et luua meetmeid täpsemalt ning vajaduspõhisemalt.

Eestis võiks olla 5 regiooni (Lääne-Eesti ja saared; Ida-Virumaa; Kesk-Eesti, Lõuna-Eesti ja Harjumaa). Vahendid jaotatakse regioonide vahel ning meetmed sisustatakse maakondlike arenduskeskuste ning riigi koostöös regionaalses nõukogus. Rahastamisobjektide pingerea koostab regionaalne nõukogu. Tänapäevased maakondade strateegiad on liialt väikese mastaabiga strateegiliste otsuste tegemiseks. Regionaalsed strateegiad toetaksid kogu regiooni arengut ning regioonide loomine soodustaks koostööd omavalitsuste vahel.

Soodustame toetuste jagamisel omavalitsusteülest koostööd.

Motiveerime toetusmeetmete omavastutusmäärade ning mahtudega kohalike omavalitsusi tegema koostööd ning leidma ühiseid investeringuobjekte. Seeläbi muutuvad avalikku taristusse tehtud investeringud strateegiliselt paremini planeerituks.

Tagame koostöös erasektoriga maapiirkondade ettevõtjatele kapitali kättesaadavuse.

Ettevõtjate maapiirkonda meelitamisel on üks suurimaid probleeme mõistliku hinnaga kapitali kättesaadavus. Motiveerime finantsasutusi pakuma mõistliku hinnaga teenuseid maapiirkonnas tegutsevatele ettevõtetele. Loome põllumajandus-, toiduaine-, metsandus- ja kalandussektorites roheülemineku toetamiseks uusi finantsinstrumente uutel ärimudelitel ja tehnoloogiatel põhinevate ettevõtete rahastamiseks.

Suurendame kohaliku omavalitsuse autonoomiat riigile kuuluva maa kasutuselevõtmisel.

Kaardistame linnades ning asulates kasutuses mitteoleva riigimaa ning võõrandame selle kohalikele omavalitsusele eesmärgiga edendada ettevõtlust ning elamuarendust.

Kehtestame talumistasu elukeskkonna halvenemisel.

Talumistasu erinevad variandid on kasutusel paljudes Euroopa riikides, et hüvitada kohalike võimalik ebamugavus. Talumistasu rakendub reostamisel ja teistel puhkudel, mis halvendavad elanike elukeskkonda. Tasu laekub omavalitsustele ning kohalikele elanikele.

Motiveerime omavalitsusi liituma ja taastame ühinemistoetused.

Motiveerime ühinemistoetustega looma suuremaid omavalitsusüksusi, täiendavalt soodustame liituma maakonna suuruseks omavalitsusüksuseks.

Avalikud teenused

Avalikud teenused peavad olema kättesaadavad sõltumata elukohast. Maapiirkonnas tuleb tagada kvaliteetsete ja vajaduspõhiste teenuste kättesaadavus nii ettevõtjatele kui ka elanikele. Selleks võimestame kohalikke kogukondi, pakume kogukondadele vajalikke teadmisi ja investeeringuid ning võtame teenuste osutamisel kasutusele uusi digitaalseid tehnoloogiasid. Suuname riiklikud investeeringud maapiirkondade mahajäämuse järeleaitamisele ning piirkondlike eripärade ja traditsioonide kasutamiseks kohaliku majanduse ning haridus- ja kultuurielu edendamiseks. Toetame erinevaid algatusprogramme nagu Leader, kuhu on ette nähtud 59 miljonit, ja külaliskumist Kodukant.

Tagame igale Eesti elanikule esmatasandi tervishoiu.

Tagame nii linnalises kui ka maapiirkonnas olevatele Eesti elanikele ligipääsu esmatasandi tervishoiule. Loomes suuremates linnades esmatasandi tervisekeskuste baasil valvekeskused, kuhu saavad pöörduda mitte-erakorraliste probleemidega patsiendid, kellel on võimalus saada konsultatsiooni tervishoiutöötajalt ka töövälisel ajal. Tegeleme tervishoiutöötajate vähesusega. Suurendame märkimisväärselt ödede ja puudu olevate arstide koolitustellimust. Kutsume tagasi meditsiinisüsteemist juba lahkunud tervishoiutöötajad, võimaldades neile vajadusel ümberõpet ühelt erialalt teisele.

Kaotame lasteaia kohatasud.

Lasteaia kohatasu kaotamine on oluline samm ühtse eestikeelse hariduse suunas. Rakendame järkjärgulisi meetmeid lasteaia kohatasu kaotamise suunas, et ühelgi lapsel ei jääks majanduslikel põhjustel lasteaias käimata.

Õpetaja keskmine palk peab olema vähemalt 120% riigi keskmisest palgast.

Õpetajad kui magistrikraadiga spetsialistid peavad saama konkurentsivõimelist palka. Selleks, et tõsta õpetajaameti prestiiži, peavad haridusvaldkonna osapooled leppima kokku hariduseelarvete kujundamise ning õpetajate tasustamise põhialustes. Õpetajate karjäärimudel peab tagama vähemalt 25% palgaerinevuse sama õppeasutuse sees.

Võrdsustame lasteaiaõpetajate tasud õpetajate omadega.

Motiveerime kohalikke omavalitsusi järk-järgult tõstma lasteaiaõpetaja tasu õpetajatega võrdväärsele tasemele.

Võimestame kohalikke omavalitsusi elanikkonna kaitsel.

Aitame kohalikel omavalitsustel luua nii kriisi- kui ka sõjaajaplaanid. Toetame varjumiskohtade loomist. Inimeste toimetulekuks erakorralistes olukordadeks peavad nii inimestel endal kui ka riigil ja omavalitsustel olema piisavad varud. Lisaks riigi varude soetamisele ja õigele hoidmisele tuleb selgitada igaühele vajadust valmistuda ootamatusteks.

Motiveerime omavalitsusi koonduma ühisasutustesse, et tagada paremaid avalikke teenuseid.

Väiksematel omavalitsustel ei ole piisavalt võimekust tagada igale erialaspetsialistile piisavalt valdkondlikku tööd. Tagajärjeks on spetsialisti kvalifikatsiooni langus, väiksem töötasu ning halvenev töö kvaliteet. Ühisasutuste abil tekib võimekus uute innovaatiliste lahenduste rakendamiseks. Näiteks võiks igas maakonnas olla planeerimisamet.

Tagame turutõrkepiirkonnas pakiautomaatide teenuse.

Rakendame riiklikke mehhanisme, et tagada pakiautomaaditeenus ka seal, kuhu erasektor ei ole valmis investeerima. Rakendatav pakiautomaatide võrk oleks vabavõrk ehk kasutamiseks avatud kõigile soovijatele.

**Kindlates kättes
demokraatia**

Eesti on esindusdemokraatiale rajatud õigusriik, kus rahvas teeb kõrgeima riigivõimu kandjana teeb poliitilised. Reformierakonna eesmärgiks on ühiskonnakorraldus, kus kõigi inimeste põhiõigused on tagatud, õiguskaitse kättesaadav ja riik reageerib õigusrikkumistele kiirelt, efektiivselt ja ühiskonna õiglustundele vastavalt. Riik peab inimestevahelisi suhteid reguleerima nii vähe kui võimalik ja seal, kus see on vältimatult vajalik.

Riiklus ja demokraatia

Tugevdame parlamentarismi.

Kehtiv Riigikogu töökorraldus ei vasta ühiskonna arengule ega vajadusele. Riigikogu peab oluliselt rohkem keskendumas avalikule poliitilisele debatile ja täitevvõimu üle järelevalve teostamisele. Uuendame põhjalikult Riigikogu tööd reguleerivat õigust – uuendame tööprotsessid, parandame töö efektiivsust ja tõstame vastutust. Põhiseaduslike institutsioonide eelarved otustab Riigikogu, tagamaks nende sõltumatuse valitsusest.

Muudame erakondade rahastamise läbipaistvamaks ning suuname riigieelarvest saadava toetuse poliitike väljatöötamiseks.

Aus poliitiline konkurents eeldab läbipaistvat poliitilise tegevuse rahastamist. Poliitilist tegevust edendavate ühingute (sealhulgas sihtasutuste) rahastamine peab olema analoogiliselt erakondadega läbipaistev. Erakondade toetamine riigieelarvest on õigustatud, kui seda toetust kasutatakse poliitiliste alternatiivide läbitöötamiseks ja maailmavaatelistel seisukohtadel põhitamiseks. Erakondade turundus- ja kampaaniakulud ei pea olema kaetud riigi toetusest. Erakondade rahastamise järelevalvet tuleb tõhustada.

Viime lõpuni omavalitsusreformi.

Reformierakonna initsieeritud haldus-territoriaalne reform on andnud esimesi positiivseid tulemusi, kuid endiselt pole alati selge ülesannete jaotumine riigi ja omavalitsuse vahel. Lähtudes põhiseaduslikust printsibiist, et kohalikud omavalitsused korraldavad kõiki kohaliku elu küsimusi, mida riik ei ole seadusega võtnud enda korraldada, töötame välja uue kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse (KOKS), mis välistab avaliku võimu teostamises dubleerimise ja vastutuse hajumise. Vajadusel muudame ka maksukorraldust, et tagada omavalitsustele stabiilne ja põhjendatud tulubaas. Kaalume pealinn seaduse vajalikkust.

Peatame terrorismi toetava ja terroriakte kasutava riigi kodanike (sealhulgas Venemaa) valimisõiguse kohalike omavalitsuste volikogude valimistel.

Selleks, et tagada Eesti rahvusliku julgeoleku, põhiseadusliku korra ja

Eesti riigi väärtuste kaitset, muudame kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadust ning peatame terrorismi toetava ja terroriakte kasutavate riikide kodanike ja topeltkodakondsusega isikute valimisõiguse.

Loome lobistide registri ja jõustame lobi hea tava.

Demokraatias peab kõigil olema võimalus esitada ja selgitada oma huve ja seisukohti seadusandjale ja poliitikakujundajatele. See peab olema korraldatud kõigile läbipaistvalt ja võrdsete võimaluste alusel. Loome lobistide avaliku andmebaasi ja kehtestame neile tegevuse avalikustamise kohustuse.

Koondame õigusemõistmise kohtutesse ja tagame kohtute enesekorralduse.

Põhiseadusega ei ole kooskõlas õigusemõistmine väljaspool sõltumatut kohtut. Uuendame kohtute seadust tagamaks kohtute sõltumatus ja ka vastutus kohtuasjade menetlemise eest mõistliku aja jooksul. Üldreeglina ei tohiks menetlus üheski kohtuastmes kesta rohkem kui 100 päeva. Algatame eraldi reformi, et muuta kohtute tegevus vähem bürookraatlikuks ning tõsta õigusekeele ja õigusselguse kvaliteeti.

Tagame kõigile õigusabi kättesaadavuse.

Arendame edasi Põhjamaade eeskujul loodud süsteemi, mis aitab inimestel saada kvaliteetset õigusabi ka juhul kui tal endal puuduvad selleks vahendid. Algatame eraldi programmi tõstmaks inimeste õigusteadlikkust, eriti võla, perekonna- ja töösuhetes.

Õigusriik

Viime läbi kehtiva seadusandluse revisjoni ja kehtestame seaduste järelhindamise.

Piirame õigusloome vohamist. Valitsus teeb 2024. aastal ettepaneku Riigikogule aegunud ja mittevajalike seaduste tühistamiseks. Valitsus ja ministriumid tühistavad mittevajalikud valitsuse ja ministrite määrused. 2025. aastast kehtestame Riigikogu poolt vastu võetud seaduste järelhindamise süsteemi. Järelhindamise viib pärast seaduse viieaastast kehtimist läbi seaduse vastuvõtmist juhtinud Riigikogu komisjon. Hindamise tulemusena peab Riigikogu otsustama seaduse kehtivuse jätkamise, selle muutmise või tühistamise üle.

Tagame, et seaduseid rakendatakse ja võimu teostatakse mõistlikul, teadmispõhisel ja õiglasel moel.

Seadusloomes näeme üldreeglina õiguse rakendajatele ette selgelt piiritletud kaalutusõiguse. Tagame, et seda kasutatakse põhjendatult ja mõistliku aja jooksul. Eestis on igapäev õigus heale haldusele ja isikute õigusi ja vajadusi arvestavale asjaajamisele.

Uuendame kriminaalmenetluse.

Kehtiv kriminaalmenetlus on segu võistlevast ja inkvisitsioonilisest protsessist, mis tekitab segadust ja asjade põhjendamatu venimist ega vasta seetõttu ühiskonna ootustele. Kehtestame eeluurimistähtajad ja läheme üheselt üle võistlevale menetlusele, kus õigust mõistab sõltumatu kohus ja kus süüdistusel ja kaitsel on võrdsed võimalused kohtule tõendite kogumisel ja esitamisel. Läheme üle digitaalsele menetlusele. Tugevdame parlamentaarset kontrolli prokuratuuri tegevuse üle.

Oleme üheselt leppimatud igasuguse vägivallaga ja muudame vastavalt põhiseadusele vaenu õhutamise karistatavaks.

Eestis ei ole kohta mistahes õigusvastasel vägivallal. Põhiseaduse kohaselt on vaenu õhutamine üheselt keelatud ja karistatav, kuid kehtiv karistusõigus on vastutuse vaenu õhutamise eest sidunud tekitatud tagajärjega. Viime lõpule aastaid kestnud õigusteoreetilise debati ja muudame Karistusseadustikku selliselt, et oleks tagatud kõigi Eesti inimeste väärikus ja turvatunne.

Reformime tööturu regulatsiooni.

Kehtiv töösuhete õiguslik regulatsioon on ajale jalgu jäänud. Uuendame kehtivat raamistikku lähtuvalt põhimõttest, et tööleping on võrdsete poolte võlaõiguslik leping, millega lepingu pooled saavad omavahelisi töösuhteid kokku leppida. Eesti võtab aktiivse hoiaku Euroopa Liidu kehtiva õiguse ülevaatomisel ja põhjendamatu töötamist takistavate piirangute leevendamisel. Töölepingu alusel töötamine peab olema võimalik kaugtööna, niinimetatud tööampsudena ja mitmes teises vormis, ilma et sellega kaasneks maksunduslik või muu diskrimineerimine.

Turumajanduse toimimiseks on vaja vaba ja ausat konkurentsi.

Vaba ja ausa konkurentsi eelduseks pole mitte üksnes kvaliteetne õiguskord, vaid ka selle tingimusteta rakendamine kõigi turuosaliste suhtes. Konkurentsi- ja finantsjärelevalvel on oluline roll vaba turu toimimise tagamisel. Vastavatel riigiametitel peavad olema piisavad õigused ja ressursid oma ülesannete täitmiseks. Kartellide, turumanipulatsioonide, finantspettuste ja teiste kuritarvituste toimepanijad tuleb paljastada, nad peavad saama õiglase karistuse ning hüvitama tekitatud kahjud.

Andmepõhine otsustamine

Loome alused, et andmekogudes sisalduvaid andmed saaks kasutada teadmispõhiste juhtimisotsuste tegemiseks.

Eesti on paarikümne aastaga loonud andmekogud, mis sisaldavad unikaal-

seid andmeid juhtimisotsuste tegemiseks, kuid mida seaduste puudulikkuse tõttu ei saa kasutada piisavas mahus. Muudame ja täiendame kogu andmetega seonduvat seadusandlust, kaasates kõiki huvigruppe ja teadlasi, et andmepõhine otsustamine muutuks võimalikuks. Sealjuures peame oluliseks isikute õigust oma andmete kaitsele.

Jõustame tegelikkuses andmete ühekordse küsimise printsiibi ja andmete ristkasutamise.

Seadus peab üheselt ja arusaadavalt sätestama, milliseid andmeid isikute (nii füüsiliste kui ka juriidiliste) kohta avaliku võimu teostamiseks kogutakse ning kuidas neid hoitakse ja kasutatakse. Erinevad avaliku võimu asutused küsivad täna isikutelt samu andmeid korduvalt, sisestades need isikute ütluse järgi oma andmebaasidesse. See toob kaasa andmekvaliteedi languse ja vajaduse andmeid korduvalt üle kontrollida. Tuleb kindlaks määrata, kes milliste andmete kogumise ja hoidmise eest vastutab ning kuidas neid andmeid põhjendatud juurdepääsuvajadusega isikutele jagatakse. Vähendame ettevõtete halduskoormust, kogudes neilt vaid ühiskonnale vajalikke andmeid võimalikult bürokraatiavabalt ning vältides ühe ja sama teabe mitmekordset küsimist.

Tagame isikutele võimaluse neile kuuluvaid andmeid turvaliselt hoida ja kasutada.

Andmetel, mis kuuluvad isikule, võib olla märkimisväärne väärtus. Õiguskord peab võimaldama selliste väärtuste turvalist hoidmist ja teistele isikutele kasutada andmist nii tulunduslikel kui ka mittetulunduslikel eesmärkidel. Andmemajanduse arenguks tuleb luua õiguslik alus. Inimeste teadlikkust isikuandmetest ja nende kasutamisest tuleb tõsta.

Loome õigusliku ja tehnilise aluse, et isikustamata kujul oleksid kõik avaliku võimu poolt kogutavad andmed (välja arvatud riigisaladused) masinloetavalt avalikult kättesaadavad.

Tõestel andmetel põhinev otsustamine on ühiskonna konkurentsivõime seisukohalt määrava tähtsusega. Kõrvuti avaliku võimu teostamisega vajavad tõest teavet juhtimisotsusteks ka ettevõtjad oma ärimudelite loomiseks ja inimesed igapäevases elus. Avaandmed võimaldavad välja töötada uusi teenuseid ja tooteid.

Vaatame üle avalikule teabele juurdepääsupiirangute alused ja kõrvaldame põhjendamatud piirangud.

Ligipääs avalikule teabele võib olla piiratud üksnes riigisaladuste ja tundlike isikuandmete puhul. Kaasaegne tehnoloogia võimaldab juurdepääsupiiranguid rakendada ka tervet dokumenti salastamata.

Sisejulgeolek

Arendame ühtset ja terviklikku Eesti Politseid.

Korraldajate eest vastutab üldkorraldajateorganisatsioonina Eesti Politsei. Tuleb vältida politseiliste ülesannete ja vastutuse hajumist erinevate asutuste, sealhulgas omavalitsuste, vahel. Politsei kasutusse tuleb anda piisavad ressursid tema ülesannete efektiivseks täitmiseks. Politsei kaasab oma tegevusse kodanikke, nende ühendusi, ettevõtteid ja omavalitsusi. Selleks peab olema üheselt mõistetav õiguslik alus.

Tugevdame päästevõimekust.

Tulenevalt Ukraina õppetundidest tuleb välja arendada varingupääste võimekus, parandada päästevõimekuse toimepidevust sõjaolukorras, täiendada isikukaitsevahendeid. Valmisoleku tõstmiseks tuleb senisest enam kasutusele võtta kaasaegset tehnoloogiat ja vabatahtlike kodanikeühenduste võimalusi.

Elanikkonnakaitsele tuleb anda selge sisu ja vajalikud ressursid.

Elanikkonnakaitse omab laiapindses riigikaitstes kriitilist rolli. Inimeste kaitset ja hakkamasaamist kriiside puhul tuleb tugevdada. Selleks on vaja vastavat infrastruktuuri (rajatised, varud) ja toimivaid plaane ning nende läbiharjutamist. Oluline on elanikele suunatud koolitus ja nõustamine. Seadustada tuleb ülesannete jaotus ja vastutus. Elanikkonnakaitse põhivastutus lasub Päästeametil, kellele tuleb selleks eraldada piisavad ressursid. Samuti tuleb tõsta omavalitsuste rolli ning neid võimendada.

Arendame välja kõrgetasemelise sisejulgeoleku koolitussüsteemi.

Sisekaitseakadeemial on olnud oluline roll Eesti sisejulgeoleku arendamisel ja see tuleb muuta rahvusvahelise tähtsusega õppeasutuseks. Siseturvalisuse rakenduskeskus koondatakse aastaks 2024 Väike-Maarjasse.

Arendame välja kõrgetasemelise sisejulgeoleku koolitussüsteemi.

Politsei ja päästjad peavad oma tegevuses lisaks efektiivsele reageerimisele toimunud õnnetustele ja korrariikumistele keskendumisele nende ennetamisele mõistlike teavituse- ja järelevalvetegevuste abil.

Kindlates kätes Eesti!

Kindlates kätes julgeolek

- Tõstame ja hoiame riigikaitsekulud üle 3% SKPst.
- Keskmaa õhutõrje Eestisse 2025. aastaks!
- Tõstame oluliselt Kaitseliidu võimekust, suurendades maakaitse isikkoosseisu kahekordseks ehk 20 000 inimeseni.
- Loomme Eesti kaitsmiseks diviisisuuruse üksuse, kuhu kuulub liitlaste brigaad.
- Muudame riigikaitseõppe osaks gümnaasiumi õppekavast.
- Peatame Venemaa kodanike valimisõiguse KOVI valimistel.

Kindlates kätes majandus

- Kehtestame lihtsa ja ühetaolise maksusüsteemi, 700 eurot tulumaksuvabaks kõigile.
- Loomme majandus- ja maksukeskkonna, mis toob Eestisse uusi investeeringuid ja kõrgepalgalised töökohad.
- Rajame säästlikke ja turvalisi ühendusi – toome Eestisse uued rongid ja ehitame lõpuni Rail Balticu.
- Hoiame riigi rahanduse korras, püsikuludeks laenu ei võta!
- Planeerime taastuvenergia võimsusi sõjaaja kiirusega, muutes Eesti energiasõltumatuks.

Kindlates kätes haridus

- Üleminek ühtsele eestikeelsele haridusele algab 2024. aastast.
- Tõstame õpetaja palga 120% keskmisest palgast.
- Kasvatame kõrghariduse rahastamist 15% igal aastal.
- Suurendame teadus- ja arendustegevuse rahastust 1,5% SKPst.
- Muudame vaimse tervise abi kättesaadavamaks.
- Kaotame lasteaia kohatasu.

Kindlates kätes vanaduspõlv

- Keskmine vanaduspension 1000 eurot!
- Tõstame pensioni nelja aastaga 400 eurot.
- Hoiame keskmise pensioni tulumaksuvaba.
- Rakendame hooldereformi ja toetame koduteenuse suurendamist.
- Hooldekodukoht pensioni eest!